Indexed Journal with
www.sjifactor.com
Impact Factor
7.264 (2021)

ISSN 2278-3199

Volume - 10, Issue - 02, July - December, 2021

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary Indexed
National Research Journal of Social Sciences & Humanities...

National Journal on ...

SOCIAL ISSUES AND PROBLEMS

Gondia Education Society's

SETH NARSINGDAS MOR ARTS, COMMERCE &
SMT. GODAVARI DEVI SARAF SCIENCE COLLEGE

TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

ISSN 2278-3199

Volume - 10, Issue - 02, July - December, 2021.

Indexing Journal with www.sjifactor.com
Impact Factor 7.264 (2021)

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary Indexed National Research Journal of Social Sciences & Humanities

National Journal on......

SOCIAL ISSUES AND PROBLEMS

Chief Editor

Dr. C. B. Masram

Principal

S. N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College,
Tumsar Dist. Bhandara.

Editor

Dr. Rahul Bhagat

Professor & Head, Department of Sociology,
S. N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College,
Tumsar Dist. Bhandara – 441912

Published By

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

S. N. MOR ART, COMMERCE & SMT. G. D. SARAF SCIENCE COLLEGE, TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

Email-principalsnmorcollege@rediffmail.com / rjbhagat1968@yahoo.co.in
Website - www.snmorcollege.org.in
Phone No. - 07183-233300 / 07183-233301 Mobile - 09422113067 / 09420359657

- CONTENTS -

	Title of Paper	Author Name	Page
1.	Problem of Resettlement and Rehabilitation	Premala Anil Kumar	...1
2.	Trend of Population Growth in Assam and Its Diverse Impact	Anjan Jyoti Borah	...4
3.	Jayanti- Re-emergence of Lost Voice	Ajay Choudhary	...8
4.	Role of Government Funding in Research & Publications	Ganesh Ghatole	...12
5.	Social Resistance in JP Dutta's Cinema: 'Ghulami'	Lavina Shekhawat	...16
6.	Right to a Wholesome Environment Under Article 21.....	M. L. Dharmapurikar	...20
7.	The Study of Government Policies and International....	Vinayak Sakharkar	...24
8.	Social Media and Academic Libraries	Varsha Meshram	...29
9.	Communal Problems: Communal Violence	Chandrashekhar Malviya	...33
10.	An Analytical Study of ICT in Open Education...	Pramila Bhujade	...36
11.	A Review on Rural Development Schemes....	Divya Pal	...40
12.	Dignity of Labour and Social Justice	Varsha Bhujbal	...44
13.	Environment Awareness through the Education and ...	Ajaykumar Mohbansi	...47
14.	Television and Social Change in Rural Marathwada....	S. K. Rathod	...50
15.	Coming of Age: Depiction of Women in the lyrics of Hindi...	Shamali Gupta	...54
16.	Global Warming and Environment Degradation	Surendra Pawar	...58
17.	Mass Media in our Indian Society	S. I. Malagali	...61
18.	Thematic Interpretation of T. S. Eliots.....	Manisha Khirao	...64
19.	वर्तमान परिवेश का विद्यार्थियों की मनोवैज्ञानिक सुरक्षा पर होनेवाला प्रभाव	तिलक भांडारकर	...67
20.	आधुनिक समाज और लिंगभाव	किरण पासवान	...70
21.	आदिवासी समाज की ऐतिहासिक विरासत	प्रविणलता मारकण्डेय	...73
22.	प्रेमचंद के उपन्यास और समस्याएं	इंदु कनौजिया	...75
23.	भारत का संविधान और महिला उत्पीडन: एक विशेष दृष्टिकोण	बबन मेश्राम	...77
24.	भारतीय संविधान में समाविष्ट मूल्य	अनिलकुमार गुप्ता	...80
25.	सामाजिक सुधार आंदोलन	संतोष डे	...82
26.	ग्रामीण आवास: सहकार	सुधीर दसरोधा	...84
27.	समकालीन भारत में भ्रष्टाचार का सामाजिक एवं आर्थिक विकास पर प्रभाव	दिनेश परमार	...87
28.	भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण लोकसंख्या	अरुणा वाडनकर	...90
29.	'सलोखे': एक समाजशास्त्रीय चिंतन	जयमाला लाडे	...92
30.	धम्मचक्र प्रवर्तन आणि अस्पृश्यांचे जीवन	माया मसराम	...96
31.	भटक्यांच्या– विमुक्तांच्या साहित्यातील वेगळेपण	आर. आर. दिघे	...99
32.	डॉ. आंबेडकरांच्या विचाराचे महत्त्व आणि उपयुक्तता	रमेश घोनमोडे	...101
33.	ज्येष्ठ नागरिक आणि वृद्धापकाळाचे व्यवस्थापन	अंजली जोशी–रेभुर्णीकर	...104
34.	लोकसंख्या वाढ: एक सामाजिक समस्या	राजेंद्र बारसागडे	...107
35.	अन्न सुरक्षा योजना	निशा कळंबे	...110
36.	रेशीम उद्योगाचा इतिहास व आदिवासी लोकांचा टसर रेशीम उद्योग	राजेंद्र कापसे	...112
37.	विदर्भातील आदिवासी चळवळी	राजु उईके	...115
38.	महिलांवरील हिंसाचार, संरक्षण देणारे कायदे आणि जाणीवजागृती	विणा काकडे–चौखुंडे	...118
39.	विद्यार्थ्यांमधील जिज्ञासू प्रवृत्ती आणि त्यांचे शैक्षणिक संपादन	डी. एम. तिडके	...120
40.	निरोगी आरोग्यासाठी व्यायामाचे महत्त्व	नरेश बोरकर	...123
41.	महाराष्ट्र राज्यातील दुष्काळी परिस्थितीसाठी जलयुक्त शिवार अभियान	विजय दरवडे	...127
42.	ग्रामीण विकास आणि परिवर्तनात दूरसंचार क्रांतीचा प्रभाव	राजु बुरीले	...130
43.	भारतीय महिलांची सामाजिक स्थिती	ओमप्रकाश सहारे	...133
44.	डॉ. आंबेडकर यांच्या निवडक भाषणातील परिवर्तनवादी विचार	लक्ष्मण वाघमारे	...136
45.	युवकांमधील मद्य व्यसनाधीनता: प्रश्न आणि आव्हाने	विनोद शेंडे	...139

Volume – 10, Issue – 02, July - December, 2021/ ISSN 2278-3199/ ***Impact Factor – 7.264***

ज्येष्ठ नागरीक आणि वृद्धापकाळाचे व्यवस्थापन

डॉ. अंजली जोशी–टेंभुर्णीकर, *प्राध्यापक व समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर. मो. ७३५०३२२१६६*

प्रस्तावना: जगभरात वृध्दांच्या समस्या दिवसेंदिवस वाढत आहेत. त्यावर उत्तर शोधण्यासाठी अनेक संस्था देशविदेशात कार्यरत आहेत. परंतू त्यांचे कार्य सर्वत्र पोहोचलेले नाही. वृद्धांची संख्या किंवा समस्यांची तिव्रता यांच्या तुलनेत वृद्धांसाठी काम करणाऱ्या संस्था व त्यांचे कार्य तुटपुंजे आहे.

वृद्धावस्था हा मानवी प्राण्याच्या आयुष्याचा शेवटचा कालखंड असतो. साधारणपणे ६० वर्षापासून पुढे वय असणाऱ्या व्यक्तींना वृद्ध म्हणून संबोधले जाते. शरिराच्या इतर अवस्थाप्रमाणेच वृद्धावस्थेची सुरवात होण्याचे वय, स्थळ–काळ सामाजिक स्थितीनुसार बदलते. वृद्धावस्था हीच खरंतर अनेकांसाठी समस्या बनलेली असते. वृद्धापकाळ सुरक्षित, सहज आणि आनंददायी होण्यासाठी व्यवस्थापन करणे ही काळाची गरज बनली आहे.

मुख्य दुवे: वृद्ध, वृद्धापकाळ, शारिरीक–आर्थिक–मानसिक व्याधी, व्यवस्थापन, सक्षमीकरण.

अभ्यासाचा उद्देश: १. वृद्धाच्या समस्या समजून घेणे. २. वृद्धापकाळ आणि वृद्ध यांचे व्यवस्थापन करण्याची गरज ओळखणे.

गृहीतके: १. शारीरीक, मानसिक, आर्थिक, सामाजिक, अशा विविध समस्या वृद्धापकाळात निर्माण होतात. २. या समस्या पूर्णपणे दूर करणे अशक्य असले तरी व्यवस्थापनाने समस्या कमी करता येऊ शकतात. ३. वृद्धापकाळासाठी आर्थिक–कौटुंबिक व मानसिक व्यवस्थापन करता येऊ शकते.

अभ्यास पद्धती: हा संशोधन पेपर पुर्णपणे दुय्यम तथ्यांवर आधारीत आहे. इंटरनेटवर उपलब्ध असणारे लेख, माहिती, पुस्तके यातील माहितीचा वापर करून वृध्दांच्या समस्या सोडवतांना व्यवस्थापन करता येईल का? किंवा त्यातून वृध्दांच्या समस्या कमी होऊ शकतील का याचा मागोवा घेण्यात आला आहे.

वृद्धापकाळाकडे पहाण्याचा प्रत्येकाचा स्वतंत्र दृष्टीकोन असु शकतो. वृद्धपणा म्हणजे परीपक्वता, अनुभवाची समृद्ध शिदोरी असेही म्हणता येते. किंवा वृद्धापकाळ म्हणजे पिकलेले पान गळून पडण्याचा काळ, रोगाचे माहेरघर, असेही म्हणता येते. वयाची अनेक वर्ष (किमान ६० ते ६५) व्यक्ती वेगवेगळे अनुभव घेत समृद्ध होते, शिकत जाते. विचारांची, अनुभवांची मोठी साठवणूक वृद्धांजवळ असते. पण ती पेलणारी शरीरयंत्रणा मात्र कमकुवत होत जात असते. वाढत्या वयानुसार शरीर व मन थकत जाते. हा थकवा वृद्ध व्यक्तींना अस्वस्थ करत असतो. 'सुखी म्हातारपण' ही संकल्पना स्वप्नातीत वाटते. वृद्धापकाळामुळे शारीरीक क्षमता क्षीण होऊ लागतात. उमेद कमी होऊ लागते. इच्छाशक्तीची जागा भिती घ्यायला लागते. आपण काळाबरोबर चालू शकत नाही याची जाणिव मन विषण्ण करीत असते. आयुष्याची संध्याकाळ सुरु झाल्याची ती जाणिव असते. मन वृद्धत्वाचा द्वेष करु लागते.

शरीराला येणारा वृद्धपणा हा मनाने स्विकारायला हवा आणि वृद्धापकाळ सहज कसा जाईल याचे नियोजन करायला हवे. आपल्याला आलेल्या वृद्धपणामुळे आपल्या शारीरीक शक्ती पूर्वीसारख्या कार्यक्षम रहणार नाहीत याची जाणिव ठेवून वागणे अपेक्षित असते. जीवनभर आपण जे अनुभव घेतले त्यातून भविष्य सुधारण्याचे धडे शिकले पाहीजेत. हे सर्व जमणे वाटते तितके सोपे निश्चित नसते, त्यात मानवी भावभावना, गुंतागुत निर्माण करत असतात. आपल्या अवतीभोवतीची नाती, त्यातील स्वार्थ, मत्सर, राग, प्रेम, अहंकार आणि त्यातून निर्माण होणारी अशांतता याचा वृद्धांच्या जीवनावर खोलवर परीणाम होत असतो. म्हणून आयुष्याची संध्याकाळ हसरी–आनंदी करण्यासाठी वृद्धापकाळाचे नियोजन असणे आवश्यक आहे.

सद्यस्थिती: युनायटेड नेशन्स पॉप्युलेशन फंड (UNFPA) च्या २०१७ च्या अहवालानुसार इ.स. २०३० पर्यंत १२.५ टक्के भारतीय लोकसंख्या ६० वर्ष किंवा त्याहून अधिक वयोगटाची असेल. हा आकडा २०५० पर्यंत एकूण लोकसंख्येच्या एक पंचमांश होणार आहे. मृत्यूदरातील घट, उतारवयापर्यंत वाढलेले वयोमान यामुळे वृद्धांचे वाढते प्रमाण राहणार आहे. या बदलाकडे समाजाने होत असणारे दूर्लक्ष म्हणजे वृद्ध व्यक्तींच्या काळजीसाठी खास पायाभूत सुविधा उभारण्याच्या गरजेकडे केलेले दुर्लक्ष आहे. वृद्धांसाठीच्या आरोग्य सेवांकडे आणि सामाजिक मदतीकडे केलेले दुर्लक्ष आहे. याचे गंभीर परीणाम समाज स्वास्थ्यावर होऊ शकतात.

भारतात १९९९ साली नॅशनल पॉलीसी ऑन ओल्डर पर्सनस (NPOP) तयार केली गेली. यामुळे अर्थ आणि अन्नसुरक्षा, आरोग्य सेवा, निवारा आणि वृध्द व्यक्तींच्या इतर गरजा पूर्ण करण्यासाठी राज्यसरकारने पुढाकार घेतला आहे. 'पालक व ज्येष्ठ नागरीकांच्या विधेयकाची अंमलबजावणी व कल्याण, २००२' या कायद्यामुळे ज्येष्ठ नागरिकांची काळजी घेणे मुलांसाठी बंधनकारक झाले आहे. याबाबत सरकारी पातळीवर मात्र उदासिनता दिसते. वाढत्या वृद्धांच्या समस्यांना तोंड देण्यासाठी आपली आरोग्ययंत्रणा सक्षम नाही. वृद्ध व्यक्तींच्या वाढत्या प्रमाणाबरोबरच केवळ त्यांचे शारिरीक आजार वाढणार नसून नैराश्य, स्मृतीभ्रंश, अल्झायमर अशा मानसिक आजाराचे प्रमाणही वाढणार आहे. त्यावर नियंत्रण मिळवण्यासाठी जी सज्जता आवश्यक आहे ती आपल्या देशात नाही. वृद्धांची काळजी घेण्यासाठी स्वतंत्र वॉर्ड देखील आपल्या देशात नाहीत.

युएनएलगीए च्या अहवालानुसार भारतातील एकूण वृद्धांपैकी एक तृतीयांश वृद्ध पुरुष आणि स्त्रियांना पेन्शन मिळते. पंतप्रधानांच्या आर्थिक सल्लागार समितीच्या अध्यक्षांनी देशातील ज्येष्ठ नागरीकांच्या जीवनमानाच्या दर्जाच्या निर्देशांकाची आकडेवारी दिली आहे. त्यातून ज्येष्ठांच्या अनेक समस्या अधोरेखित होतात. निर्देशांकाच्या चौकटीत चार मुख्य स्तंभाचा समावेश आहे.

१. आर्थिक स्थैर्य
२. सामाजिक स्वास्थ्य
३. आरोग्य यंत्रणा
४. उत्पन्नाच्या स्त्रोतांची सुरक्षितता

ISSN 2278-3199
Published By

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

SETH NARSINGDAS MOR ARTS, COMMERCE & SMT. GODAVARI DEVI SARAF SCIENCE COLLEGE

TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

Email-principalsnmorcollege@rediffmail.com / rjbhagat1968@yahoo.co.in
Website - www.snmorcollege.org.in Journal Website: www.journalsnmcsip.org.in
Phone No. - 07183-233300 / 07183-233301 Mobile - 09422113067 / 09420359657

एप्रिल २०२२

ISSN 2233-7745

समाजशास्त्र संशोधन पत्रिका

मराठी समाजशास्त्र परिषद

कोविड (२०२० ते २०२२) कालावधीत आयोजित केलेल्या व्याख्यानांचे संकलन

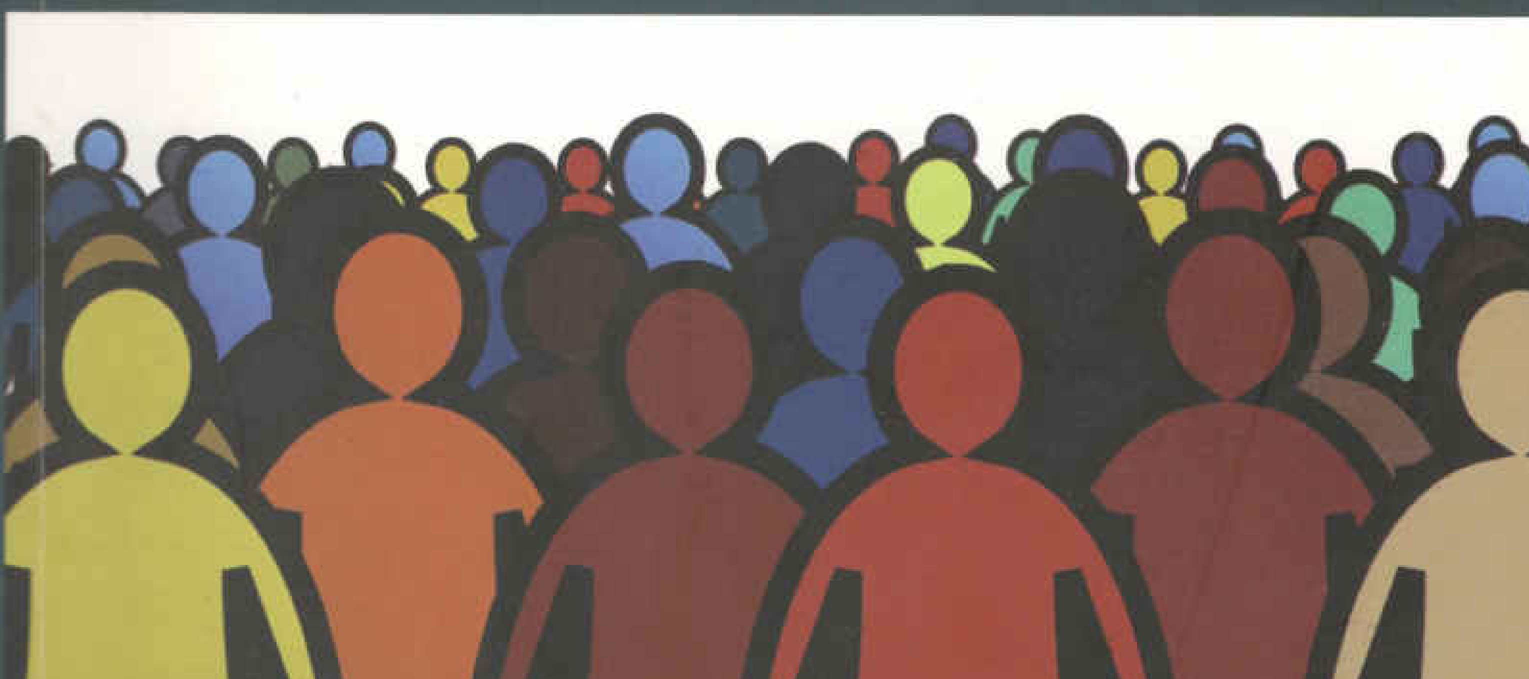

संपादक
प्रा.डॉ.नारायण कांबळे
अध्यक्ष, मराठी समाजशास्त्र परिषद

कार्यकारी संपादक
प्रा. प्रियदर्शन भवरे
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख
बद्रीनारायण बारवाले महाविद्यालय, जालना

समाजशास्त्र संशोधन पत्रिका या वार्षिक नियतकालिकाचे स्वामित्व व इतर बाबी विषयीचे निवेदन
(नियतकालिकांच्या नोंदणी संबंधी नियम ८ प्रमाणे)

प्रकाशन स्थळ :
मराठी समाजशास्त्र परिषद
द्वारा, पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग, स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय,
शिरूर ताजबंद ता. अहमदपूर, जिल्हा: लातूर- ४१३५१५

नियतकाल :
वार्षिक (ISSN 2230-7745)

मुद्रकाचे नाव :
प्रा प्रियदर्शन भवरे, कार्यकारी संपादक
राष्ट्रीयत्व: भारतीय
पत्ता : समाजशास्त्र विभाग बद्रीनारायण बारवाले महाविद्यालय, जालना ४३१२१३

मुद्रण स्थळ :
यश मल्टी सर्व्हिसेस, जालना. मो. ९४२३४५७०३७

प्रकाशकाचे नाव :
डॉ. नारायण तुकाराम कांबळे, संपादक
राष्ट्रीयत्व: भारतीय
पत्ता: पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग, स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय,
शिरूर ताजबंद ता. अहमदपूर, जि. लातूर- ४१३५१४

संपादकाचे नाव :
डॉ. नारायण तुकाराम कांबळे
पत्ता: वरील प्रमाणे
राष्ट्रीयत्व: भारतीय

मालकाचे नाव : मराठी समाजशास्त्र परिषद
पत्ता: वरील प्रमाणे

मी नारायण कांबळे असे जाहीर करतो की, वर दिलेला तपशील माझ्या माहिती व समजुतीप्रमाणे खरा आहे.
प्रा. डॉ. नारायण कांबळे
प्रकाशक

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	दिनांक	व्याख्याते	पृष्ठ क्र.
१	विशेष व्याख्यान दि. २७ सप्टेंबर २०२०	वक्ते : डॉ. उत्तम भोईटे, माजी कुलगुरू,यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.	१
२	विशेष व्याख्यान दि.६ डिसेंबर २०२०	वक्ते : डॉ. पी.जी. जोगदंड, सेवानिवृत्त प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.	६
३	विशेष व्याख्यान दि. २५ जानेवारी २०२१	बदलत्या जगाच्या बदलत्या समाजशास्त्रीय संकल्पना वक्ते : डॉ. डी. श्रीकांत, सेवानिवृत्त प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.	११
४	विशेष व्याख्यान दि. १ फेब्रुवारी, २०२१	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा जाती निर्मूलनाचा विचार आणि वर्तमान परिस्थिती वक्ते : डॉ. सुरेश वाघमारे	१३
५	विशेष व्याख्यान दि. १९ फेब्रुवारी, २०२१	लोककल्याणकारी राजा: छत्रपती शिवाजी महाराज वक्ते : डॉ.व्ही.एल. एरंडे (सेवानिवृत्त प्राचार्य, महाराष्ट्र महाविद्यालय, निलंगा जि. लातूर)	१६
६	विशेष व्याख्यान दि. ४ एप्रिल २०२१, वेळ – स.१०.०० वा.	समाजशास्त्र पद्धतीचे नवीन नियम : अँथनी गिडेन्स मार्गदर्शक : डॉ. नारायण चौधरी, सेवानिवृत्त प्राध्यापक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक	२०
७	दि. ११ एप्रिल २०२१ वेळ: सकाळी १०.००	विषय : समाजशास्त्रज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व्याख्याते : डॉ. प्रदीप आगलावे, प्रमुख डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर अध्यासन, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर.	२५
८	फुले शाहू आंबेडकर व्याख्यानमाला दि. १२ एप्रिल २०२१ वेळ सकाळी ११.०० वा.	विषय : महात्मा फुले यांचे राष्ट्रविकासातील योगदान व्याख्याते : प्रा.डॉ. जगन कराडे सचिव, अखिल भारतीय समाजशास्त्र परिषद, नवी दिल्ली. प्रमुख, समाजशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर	२७
९	फुले शाहू आंबेडकर व्याख्यानमाला दि.१३ एप्रिल २०२१	राजर्षी शाहू महाराजांचे स्त्री उद्धाराचे कार्ये आणि आजचे वास्तव प्राचार्या डॉ. मंजुषा पवार	३२
१०	एक दिवशीय संशोधन कार्यशाळा दि.२५ एप्रिल २०२१ सकाळी १०.०० ते १.३०	सत्र १ : शोध निबंध कसा लिहावा ? – डॉ.अनघा तेंडूलकर, उपप्राचार्य, सोफिया महाविद्यालय,मुंबई सत्र २ : शोध प्रबंध कसा लिहावा ? – डॉ. घनश्याम येळणे, संचालक, सामाजिक शास्त्रे विभाग, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.	३७
११	दि.१६ मे २०२१ रविवार वेळ १२.०० वा.	व्यक्तीपरिचय ग्रंथ प्रकाशन समारंभ मा.प्रा.डॉ.उत्तमराव भोईटे यांच्या शुभ हस्ते प्रमुख पाहुणे मा.प्रा.डॉ.जगन कराडे, प्रा.डॉ.सरोज आगलावे, प्रा.डॉ.राहुल भगत (संपादक, व्यक्ती परिचय ग्रंथ) प्रा.डॉ.नारायण कांबळे (अध्यक्ष, मराठी समाजशास्त्र परिषद)	४७

एक दिवसीय संशोधन कार्यशाळा
दिनांक २५ एप्रिल २०२१, वेळ दुपारी १२.०० सत्र : पहिले

विषय : शोधनिबंध कसा लिहावा?

साधन व्यक्ती डॉ. अनघा तेंडुलकर
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, सोफिया कॉलेज, मुंबई.

अध्यक्ष : डॉ.नारायण कांबळे
अध्यक्ष, मराठी समाजशास्त्र परिषद.

सखोल ज्ञानासाठी दर्जेदार शोध निबंधांचे लेखन व्हावे. त्यासाठी शोधनिबंधलेखनाची सुरुवात पेन्सिलपासून ते पेनापर्यन्त व्हावी म्हणजे शोधनिबंधामध्ये सुधारणेला वाव असावा. मराठी समाजशास्त्र परिषदेने आयोजित केलेल्या एकदिवसीय संशोधन कार्यशाळेत सोफिया कॉलेज, मुंबई येथून डॉ. अनघा तेंडुलकर यांनी हे मत व्यक्त केले.

Covid-19 च्या पार्श्वभूमीवर कोरोना विषाणू ची दुसरी लाट प्रभावी असताना प्रत्यक्ष उपस्थितीत कोणतेही उपक्रम राबवणे अशक्य झाल्यामुळे मसपने टेक्नोसावी बनत ऑनलाईन व्याख्याने आयोजित करण्यास सुरुवात केली. त्याला संपूर्ण महाराष्ट्रातूनच नव्हे तर भारताच्या विविध राज्यातून उत्तम प्रतिसाद लाभला. या उपक्रमात आणखी एक पाऊल उचलत मसपने दि. २५ एप्रिल २०२१ रोजी संशोधन कार्यशाळा आयोजित केली. त्यातील शोध निबंध कसा लिहावा या विषयावर सोफिया कॉलेज मुंबई येथील समाजशास्त्र विभागप्रमुख डॉ. अनघा तेंडुलकर यांनी मार्गदर्शन केले.

सुरुवातीला मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे अध्यक्ष डॉ. नारायण कांबळे यांनी प्रास्ताविक मांडले. त्यात त्यांनी शोधनिबंधाची शास्त्रशुद्ध मांडणी व्हावी व नवीन संशोधकांना शोध निबंध लेखनासाठी मार्गदर्शन मिळावे हा या कार्यशाळेचा उद्देश असल्याचे नमूद केले. कोरोना प्रसाराच्या या काळात ऑनलाइन स्वरूपात विविध व्याख्यानमाला तसेच कार्यशाळा आयोजित करून विविध विषयांवर विचारमंथन घडवून आणण्याचा मनोदय त्यांनी यावेळी व्यक्त केला. तसेच नजीकच्या काळात महाराष्ट्रातील समाजशास्त्र विषयाच्या अभ्यासकांचा 'व्यक्तिपरिचय' पुस्तक रूपात प्रकाशित करण्याचा मानसही व्यक्त केला. या कार्यशाळेत शोधनिबंध लेखनावर मार्गदर्शन करताना डॉ. अनघा तेंडुलकर यांनी मार्गदर्शनाचे तीन विभागात विभाजन केले.

१. शोधनिबंध कशासाठी?
२. शोध निबंध कसा लिहावा?
३. शोधनिबंध कसा प्रकाशित करावा?

आवश्यक आहे.

६. परिणाम आणि निष्कर्ष : शोधनिबंधाची मांडणी करताना आधी परिणाम व्यवस्थित मांडणे आवश्यक आहे. सुरुवातीला परिणाम आणि निष्कर्ष या दोघांमधील फरक समजून घेणे आवश्यक आहे. उदाहरणार्थ विद्यार्थ्यांची परीक्षा झाल्यानंतर जो नीकाल हाती येतो तो परिणाम असतो. त्यावरून अभ्यासक्रम किती शिकवला गेला? कसा शिकवला गेला? परीक्षा पद्धतीचा काय फायदा झाला?याचा शोध घेतल्यास त्यावरून निष्कर्ष काढता येतात. जसे, 'अभ्यासक्रम पूर्ण न शिकवला गेल्यामुळे रिझल्ट कमी लागला' हा निष्कर्ष आहे. परिणाम लगेच दिसून येतात. परंतु निष्कर्षावर अधिक वेळ घालवून नीट अभ्यास केला पाहिजे.

७. परिशिष्ट : शोधनिबंध चा शेवटचा भाग खूप महत्त्वाचा ठरतो. शोधनिबंधासाठी तुम्ही ज्या बाबींचा वापर केला आहे त्यांचा संदर्भ येथे जोडणे आवश्यक असते.

अ. प्रश्नावली जोडणे

ब. मुलाखतीतील तथ्य जोडणे

क. वापरलेले संदर्भ देणे

ड. Respondant ची यांची यादी देणे

या सर्वांमध्ये एकसंघता असावी. अचूकता असावी. डॉ. अनघा तेंडुलकर यांनी तिसऱ्या भागामध्ये शोधनिबंध कसा प्रकाशित करावा? यावर प्रकाश टाकला. यामध्ये त्यांनी शोधनिबंध प्रकाशित करणे अत्यंत आवश्यक असल्याचे सांगितले. त्यासाठी,

१. लिहिलेल्या शोधनिबंधावर प्रक्रिया किंवा संस्करण करणे गरजेचे आहे. आधी कच्चे लिहून काढणे आणि नंतर त्यावर प्रक्रिया करून त्याला अंतिम स्वरूप देण्याची प्रक्रिया पूर्ण करावी.

२. शोधनिबंध प्रकाशित करताना कोणत्या जर्नलमध्ये प्रकाशित करायचा आहे ही बाब महत्त्वाची ठरते. वेबसाईट वरून विविध जर्नल्सची नावे शोधता येतात. आपल्या लेखनाची पद्धती कोणती आहे, सैद्धांतिक की व्यावहारिक हे बघून जर्नल ची निवड आपल्याला करता येते.

३. जर्नल ची निवड करताना पुढील बाबी लक्षात घ्याव्यात. तुम्ही निवडलेले जर्नल हे विशिष्ट (Specific) विषयाला धरून प्रकाशित केले जाते की त्यामध्ये जनरल(General) विषय येतात.

अ. वाचक वर्ग कोण आहे याचाही जर्नल निवडताना विचार करावा.

ब. जर्नल प्रिंट होणार आहे की ऑनलाइन असणार आहे?

क. जर्नल प्रकाशनाचा काळ किती आहे... मासिक, त्रैमासिक, वार्षिक.

ड. शोध निबंध प्रकाशित करताना सर्वात महत्त्वाची भूमिका बजावतो तो इम्पॅक्ट फॅक्टर. आपल्याला आवश्यक तो इम्पॅक्ट फॅक्टर बघून जनरलची निवड करता येते.

इ. जर्नल पियर रिव्ह्यूड असावे. जर्नल च्या संपादक मंडळावर कोण आहे, पियर समितीमध्ये कोण आहे या बाबी महत्त्वाच्या असतात. समितीने दिलेल्या सर्व सूचना शोधनिबंध लेखकाला पाळाव्या लागतात.

वरील सर्व बाबींवरून जर्नलची गुणवत्ता ठरते. शोध निबंध लेखनात शब्दमर्यादा, फॉंट स्टाइल, फॉंट साइज आणि फॉर्मेट महत्त्वाचा असतो. शोधनिबंध प्रकाशित करण्यापूर्वी त्यात सुधारणा करण्याची सतत तयारी ठेवली पाहिजे. प्रत्येक प्राध्यापकांनी स्वत:चे वेबपेज बनवणे आणि विविध समाज माध्यमांवर आपला शोधनिबंध प्रकाशित करणे ही काळाची खरी गरज आहे असे प्रतिपादन डॉ. अनघा तेंडुलकर यांनी समारोपा मध्ये केले. शोध निबंध लेखनाची सर्वातीत दृष्टी या मार्गदर्शनाने प्राप्त झाल्याचे मत अनेक सहभागींनी व्यक्त केले.

सत्राच्या शेवटी डॉ. शिवाजी उकरंडे यांनी सर्वांचे आभार मानले.

■■■

अहवाल लेखन

डॉ.अंजली जोशी – टेंभूर्णीकर
समाजशास्त्र विभाग
दयानंद महाविद्यालय लातूर.

मराठी समाजशास्त्र परिषद कार्यकारिणी
२०२०–२०२२

अध्यक्ष, डॉ. नारायण कांबळे

सचिव, डॉ. वेदप्रकाश मलवाडे

खजिनदार : डॉ. बळीराम पवार

प्रा. शिवाजी उकरंडे

डॉ. संजय कोळेकर

डॉ. प्रदीप गजभिये

डॉ. नवनाथ शिंदे

डॉ. भाग्यश्री पाटील

डॉ. श्रीराम खाडे

डॉ. प्रशांत सोनवणे

डॉ. प्रवीण घोडेस्वार

डॉ. स्निग्धा कांबळे

डॉ. मंगलमूर्ती धोकटे

डॉ. हिरालाल भोसले

प्रा.डॉ. नारायण कांबळे /प्रा. प्रियदर्शन भवरे यांनी मराठी समाजशास्त्र परिषद या संस्थेकरिता हा विशेषांक यश मल्टी सर्व्हिसेस, जालना. येथे छापून मराठी समाजशास्त्र परिषद द्वारा, पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग, स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय, शिरूर ताजबंद ता. अहमदपूर, जिल्हा लातूर- ४१३५१५ येथे प्रसिद्ध केले.

IMPACT FACTOR (SJIF) 2021= 7.380 ISSN 2319-4766

AN INTERNATIONAL PEER REVIEWED & REFEREED JOURNAL

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

APRIL-JUNE,2022, VOL - 10, ISSUE - 53

मुंबई विद्यापीठ संलग्नित
रत्नागिरी एज्युकेशन सोसायटीचे
आर. पी. गोगटे कला व विज्ञान आणि आर. व्ही. जोगळेकर
वाणिज्य महाविद्यालय, रत्नागिरी

आणि

मराठी समाजशास्त्र परिषद

दिनांक
11-12
एप्रिल 2022

यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित

मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे 31 वे राष्ट्रीय अधिवेशन

भारतीय समाज आणि विकास प्रक्रिया

संयोजक
समाजशास्त्र विभाग
गोगटे जोगळेकर महाविद्यालय, रत्नागिरी

मुख्य संपादक
डॉ. पी. पी. कुलकर्णी
प्राचार्य - गोगटे - जोगळेकर महाविद्यालय ,रत्नागिरी

संपादक
प्रा. शिवाजी अशोक उकरंडे
सहाय्यक प्राध्यापक
समाजशास्त्र विभाग गोगटे-जोगळेकर महाविद्यालय,रत्नागिरी

	RC 07	343-
73	तुकडोजी महाराजांनी ग्रामगीतेमध्ये 'ग्रामशुद्धी' चळवळी विषयक मांडलेल्या परिवर्तनवादी विचारांचे अध्ययन *शुभांगी विजयराज मोहोड*	343-
74	स्त्री चळवळीचा मागोवा: व्यक्तिस्वातंत्र्याकडुन मानवसंपन्नतेकडे *डॉ. प्रा. अंजली जोशी- टेंभुर्णीकर*	347-
75	मच्छिमार समुदाय आणि शासकीय धोरणे *प्रा. तुळशीदास बळीराम रोकडे*	354-
76	ग्रामीण महिला उद्योजकता विकास संधी आणि आव्हाने *श्री. सचिन सुरेश सनगरे*	361-
77	आंबेडकरी चळवळ आणि सामाजिक परिवर्तन *प्रा. किरण सुरवसे*	369-
78	जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणात येणाऱ्या वेगवेगळ्या समस्या व त्यांच्या पुढील आव्हाने *डॉ. साहेब विरभद्रराव पडलवार*	374-
79	भारतीय समाज व विकास प्रक्रिया सामाजिक चळवळी आणि परिवर्तन *प्रा. उराडे सर*	381-
80	सामाजिक चळवळी आणि परिवर्तन *प्रा. कांबळे रावसाहेब हरिबा*	388-
81	महाराष्ट्रातील सामाजिक – राजकीय चळवळी : एक अवलोकन *श्री. नीलेश पाटील*	391-

स्त्री चळवळीचा मागोवा: व्यक्तिस्वातंत्र्याकडुन मानवसंपन्नतेकडे

डॉ. प्रा. अंजली जोशी- टेंभुर्णीकर

प्राध्यापक आणि विभाग प्रमुख, समाजशास्त्र विभाग, दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर

मो. नं. 7350327166, ई-मेल :Anjali.tembhurnikar@gmail.com

ा

19 व्या शतकातील स्त्री बालविवाह, सतीप्रथा, केशवपन, बहुपत्नीत्व, पुनरविवाहबंदी, स्त्रीशिक्षण बंदी ांनी जखडलेली होती. तिच्या दास्यत्वाचे निर्मूलन करण्यासाठी ईश्वरचंद्र विद्यासागर (ज्यांनी आपल्या मुलाचा का विधवेशी केला), बाळशास्त्री जांभेकर 1810-46 (विधवा पुनर्विवाह आणि स्त्री शिक्षणाचे पुरस्कर्ते) वादी गोपाळ हरी देशमुख – 1823-92 (बालविधवा पुनरविवाह पुरस्कर्ते) डॉ. भाऊदाजी लाड-1824-74 पुनरविवाह पुरस्कर्ते) म. जोतिराव फुले -1827-90 (स्त्री शिक्षण आणि पुनरविवाह पुरस्कर्ते) विष्णूशास्त्री हर्षि धोंडो केशव कर्वे, शशीपाद बॅनर्जी, राजा राममोहन रॉय (सतीप्रथा बंदी), सावित्रीबाई फुले, पंडिता रमाबाई रानडे (स्त्री उद्धाराचे कार्य), गोपाळ गणेश आगरकर (1856-1895) ताराबाई शिंदे, वि.रा.शिंदे शा अनेकांनी महत्वाची भुमिका बजावली.

ध्ये स्त्रियांच्या परावलंबित्त्वाचे दर्शन घडवणारे लेखन करुन ताराबाई शिंदे यांनी प्रचलीत समाजव्यवस्थेवर रणारे स्त्री-पुरुष तुलना हे पुस्तक लिहीले. बाईचे आयुष्य जगतांना एक व्यक्ती म्हणून तत्कालीन स्त्री ा आयुष्याचे सखोल चिंतन आणि निरीक्षण करुन निषेध नोंदविण्याचे व्यापक कार्य ताराबाई शिंदे यांनी ापल्या 37 पानी निबंधात त्यांनी बायकांचे घरगुती जीणे, त्यांच्यावर होणारा लैंगिक अत्याचार, आंधश्रध्दा च राजकीय प्रश्नही उपस्थित केले.

महर्षि विठ्ठल रामजी शिंदे यांनी लिहीलेली रोजनिशी सुद्धा अनेक पैलुंनी अभ्यासण्यायोग्य आहे. स्त्रियांना सौंदर्यापलीकडे जाऊन विचार करण्याचा, यत्न करण्याचा पूर्ण अधिकार असावा असे त्यांनी म्हटले आहे. न व तत्त्वज्ञान पृ. 385)

ध्ये 'यमुना पर्यटन' ही मराठीतील पहिली कादंबरी बाबा पदमनजी या सुधारकाने लिहिली ज्यात विधवांचे णि स्त्री शिक्षणाचा प्रश्न चर्चेत आला.

स्त्रियांच्या सामाजिक व कौटूंबिक स्थानात परिवर्तन आणण्यासाठी कायद्यात परीवर्तन व कौटूंबिक परिवर्तन आणण्यासाठी कायद्यात परीवर्तन घडवणे, सामाजिक प्रथांना आळा घालणे, समस्याग्रस्त ठी निवारागृह चालवणे, समाजप्रबोधन करणे आणि त्याचवेळी शिक्षणाची दारे त्यांच्यासाठी खुली करण्यात तीतरी व्यक्तींचा सहभाग मोलाचा ठरला.

स्वातंत्र्य विषयक आंदोलनाबरोबर आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रीयेचा जन्म झाला. विज्ञान आणि तांत्रिक ने जनसामान्यांचे जीवन प्रभावित केले. शिक्षणाचा प्रचार झाला. स्त्रीयाही यातून प्रभावित झाल्या. भौतिक धांबरोबरच सामान्याच्या विचारांतही परीवर्तन घडून आले.

ळवळीची पार्श्वभुमी

स्त्री चळवळीचा इतिहास खूप व्यापक आहे. जागतिक स्तरावरुन आर्थिक, शैक्षणिक, सामाजिक, क अशा सर्वच क्षेत्रातील स्त्रीयांच्या आंदोलनांमुळे आणि पुरुषांच्या प्रबोधन चळवळीतील सहभागातून फार माजिक बदल घडून आले. हे बदल घडवण्यात पाश्चात्य देशातील स्त्रीचळवळींचा मोठा प्रभाव आहेच परंतु बर भारतातील स्वातंत्र्य लढे, सामाजिक प्रबोधनाच्या चळवळी, स्त्रीवादी साहित्याचा प्रसार, स्त्रीयांच्या ाठी कार्य करणाऱ्या स्त्री संघटना या सर्वांच्या रेटयातून स्त्रीयांचे दुय्यमत्त्व अधोरेखित झाले. तसेच स्त्री रणाला चालना मिळालेली दिसते. स्त्रीच्या कौटुंबिक व सामाजिक अत्याचाराबाबत झालेली संशोधने, व निरीक्षणे यांनीही स्त्रीयांच्या विकासात मोलाची भर घातलेली दिसते. स्त्रीयांची ही लढाई केवळ स्त्री पुरती

... परिस्थितेत अडकलेली दिसते. स्त्रीमुक्तीही संकल्पनाच पुरेशी स्पष्ट नसल्याचे चित्र पहावयास ... स्त्रीपुरुष समतेबाबतही वैचारीक गोंधळ दिसून येतो.

काहींच्या मते, स्त्री आर्थिक दृष्ट्या स्वंतत्र होणे म्हणजे स्त्रीमुक्ती, तर काहींच्या मते, कौटूंबिक निर्णय ... योगदान असणे म्हणजे स्त्रीमुक्ती 'तिचे निर्णय तिने घेणे' या अर्थानेही स्त्रीमुक्तीचा विचार होत आहे. ... पुरुषांच्या बरोबरीने माणूसकीची वागणूक मिळते का? असा प्रश्नही यासंदर्भात विचारला जातो. कुटूंबात ... मुलगा आणि मुलगी यांना वाढवण्याच्या काळापासून खूप बदल करावे लागतील जे आपल्या समाजाला ... नेतील. आजही स्त्रीमुक्ती, फेमिनिझम, स्त्रीवाद हे शब्द पुरुषांच्या मनात नकारात्मक भावना निर्माण ... अजूनही समाज स्त्रीयांकडे माणूस म्हणून बघु शकत नाही.

स्त्रीपुरुष समान पातळीवर, एकमेकांचा आदर राखुन काम करणारे, परस्परपूरक होऊ शकतात, हा ... रुढ करणे गरजेचे आहे. आज स्त्री शिक्षणाला समाजाकडून पाठींबा मिळतो आहे. मुलगाच हवा ही ... बदलत आहे. स्त्रीया अर्थार्जनात मोठया प्रमाणावर उतरत आहेत. परंतु त्याचबरोबर बलात्कारासारखे ... आहेत कौटूंबिक अत्याचारात घट दिसून येत नाही. बाललैंगिक शोषण वाढत आहे. ... प्रमाण वाढते आहे. स्त्रीने कसे वागावे, पुरुषाने कसे वागावे किंवा कोणती कामे करावीत हे साहित्य, ... अधोरेखित होणाऱ्या मानसिकता ठरवतात ही खंत मोठी आहे. केट मिलेट यांनी समाजव्यवस्थेतील ... जडणघडणीविषयी नोंदवलेले निरीक्षण खूप महत्वाचे आहे. अनेक स्त्रियांना त्यांच्याबरोबर भेदभाव ... बदलत नाही. स्त्री आणि पुरुष हे त्यांच्या सामाजिक स्थानामुळे दोन संस्कृती असल्यासारखे आहेत. ... वेदनानुभव पूर्णत: वेगळे आहेत. स्त्रियांच्या Mindset बदलणे खूप गरजेचे आहे.

कोणतीही चळवळ ही स्त्रियांना वगळून होऊच शकत नाही. अमेरिकेचे स्वातंत्र्ययुध्द, रशियन क्रांती, ... स्वातंत्र्य लढे, इतकेच नव्हे तर भारतातील स्वातंत्र्यलढे, शैक्षणिक चळवळी या सर्वात स्त्रियांचा मोठा सहभाग ... आहे. या सर्वांमध्ये स्त्रिया आघाडीवरही होत्या आणि घरही सांभाळत होत्या. परंतु लढे संपल्यावर या स्त्रिया ... आपल्या कोटुंबिक जबाबदाऱ्यांमध्ये अडकलेल्या दिसतात. समानतेचे मूल्य तेव्हाच रुजणे आवश्यक होते. ... रुजू शकते नाही. वर्तमानात प्रत्येक स्तरात पुरुष वर आणि स्त्री त्यांच्यामागे अशीच स्थिती आजही आहे. ... जुनी घडी विस्कटली पण नष्ट झाली नाही. कारण ही विषमता स्त्रीपुरुषांच्या मनात आहे. ही मानसिकता ...साठी सर्वांगीण व शाश्वत बदल घडायला हवा. स्त्रीयाच्या व्यक्तीमत्वास मुक्त पंख मिळण्यासाठी, माणूस ... जीवन जगण्यासाठी हे बदल आवश्यक आहेत.

संदर्भ

... चतुरंग, 5 मार्च 2022, स्त्रीत्वाचं मिथक मोडणारं पुस्तक, नीरजा

... शांता किर्लोस्कर (अनुवाद द सेकंड सेक्स)

... चतुरंग, लोकसत्ता : स्त्रीमुक्तीचा विस्तारलेला महामार्ग- आरती कदम.

... चतुरंग, लोकसत्ता : *जुनाट आकृतिबंध मोडायला हवेत.* संपदा सोबनी.

... *नयी चुनौतियाँ,* डॉ. राजकुमारी गडकर, अन्नपुर्णा प्रकाशन, कानपूर.

... हक्क: तुकाराम जाधव, महेश शिरापूरकर, युनिक ॲकॅडमी, पुणे.

... *इतिहासातील स्त्रिया व स्त्रीजीवन*: डॉ. एस.एस. गाठाला, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद.

स्त्री प्रश्नांची वाटचाल, विदयुत भागवत, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.

... *सशक्तिकरण ओर कानुन*: ए.एन. अग्रिहोत्री, सरस्वती प्रकाशन, कानपूर.

स्त्री ...च्या पाऊलखुणा: डॉ. स्वाती कर्वे, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.

स्त्री प्रश्नांची चर्चा: एकोणिसावे शतक, प्रतिभा रानडे, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे.

...marthivishwakosh.org

...mr.m.wikipedia.org

AN INTERNATIONAL PEER REVIEWED & REFEREED JOURNAL

SCHOLARLY RESEARCH JOURNALS

We Publish Conference, Seminar, Proceeding With ISBN, ISSN,
Address: TCG's Saidatta Niwas, Ph-II, Nr Telco Colony & Blue Spring Society,
Dattanagar, Ambegaon, Pune-411046,
For More Details Contact Mob: 9881595917,
Web Address: www.srjis.com

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

April -2021
ISSUE No- 291 (CCXCI) G

Women's Empowerment Issues and Challenges

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Asst. Prof. Baliram Pawar
Head, Department of Sociology
Mahatma Phule Mahavidyalaya
Kingaon Latur Maharashtra

Editor
Dr. Manashi Gogoi Borgohain
Head, Department of Education
Nandalal Borgohain City
College Dibrugarh, Assam

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com
Aadhar Publications

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCXCI)291(G)

April -2021

Women's Empowerment Issues and Challenges

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Asst. Prof. Baliram Pawar
Head, Department of Sociology
Mahatma Phule Mahavidyalaya
Kingaon Latur Maharashtra

Editor
Dr. Manashi Gogoi Borgohain
Head, Department of Education
NandalalBorgohain City College
Dibrugarh, Assam

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar Publication

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

Impact Factor – 7.675 ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April -2021

ISSUE No- 291 (CCXCI) G

Women's Empowerment Issues And Challenges

Chief Editor
Prof. Virag.S.Gawande
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Editor
Asst. Prof. Baliram Pawar
Head, Department Of Sociology
Mahatma Phule Mahavidyalaya Kingaon Latur Maharashtra

Editor
Dr. Manashi Gogoi Borgohain
Head, Department of Education
Nandalal Borgohain City College Dibrugarh, Assam

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com
© All rights reserved with the authors & publisher

37	महीलांचे रजकिय सहभागीत्व **येगांवकर मुकूंद**	154
38	मानव–अधिकार एवं महिलाएं **डॉ. (श्रीमती) सुनीता यादव/ डॉ.(श्रीमती)साधना सोम**	160
39	जीवनाचा शेवटचा टप्पा ओलांडणारी वृद्ध स्त्रीची समस्या **श्रीमती जोशी शुभदा रमेश**	165
40	महिला सक्षमीकरणात स्वयंसहाय्यता बचतगटांची भूमिका **प्रा. पितांबर व्ही. पिसे**	168
41	Role of Women in Economic Development of India Dr. Kartik Arora	172
42	हुंडाबळी कायद्याचे समाजशास्त्रीय अध्ययन **प्रा.डॉ.रविंद्र विठोबा विखार**	177
43	विभिन्न कालों में महिलाओं की स्थिती और समाज सुधारकों का योगदान रमाकांत	183
44	भारतीय महिलाओं की समस्या और समाधान डॉ. रेनु गुप्त	187
45	महिला सशक्तीकरण करण्याकरीता जाहिरात हे एक जनजागृतीचे प्रभावी माध्यम **प्रा. कृष्णा गणपत सावंत**	191
46	भारत में ग्रामीण किशोरियों की महिला सशक्तिकरण में भागीदारी **वसिता वर्मा /डॉ.वनमाला बुचके**	197
47	महिला स्वरोजगार और सशक्तिकरण **प्रो.माधुरी पल्ले**	201
48	मानव अधिकार और महिलाएं **भारती साहू**	206
49	कोव्हीड कालावधीत बाई व महाबळेश्वर तालुक्यातील महिला प्रशासकीय अधिकाऱ्यांसमोरील आव्हाने **संगीता पंडीत राजापूरकर**	210
50	पंचायती राज में अनुसूचित महिला का नेतृत्व एवं राजनीति सहभागिता **शिवबिहारी कुशवाहा**	216
51	कामाच्या ठिकाणी होणारे स्त्रियांचे शोषण, मी टु चळवळ आणि स्त्री सक्षमीकरण **प्रा. डॉ. अंजली जोशी -टेंभुर्णीकर,**	221
52	सामाजिक असमानता आणि स्त्रीभ्रुण हत्या **प्रा.कोते ए.व्ही.**	226
53	Use and Implementation of ICT Facilities of Pravara Rural education Society's Non-Technical Colleges in Ahmednagar District: A study. **Dr.Anil B. Pawar**	228
54	Issues and Measures Regarding Women Empowerment in India **Dr.Muthe P. R.**	233
55	Influence Of Social Media On Children **C.Vijayalakshmi / Dr.S.Saroja**	238

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 291 (CCXCI) G | April, 2021

कामाच्या ठिकाणी होणारे स्त्रियांचे शोषण, मी टु चळवळ आणि स्त्री सक्षमीकरण

प्रा. डॉ. अंजली जोशी -टेंभुर्णीकर,
सहयोगी प्राध्यापक समाजशास्त्र विभाग, दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर.
७३५०३२७१६६.

प्रस्तावना :

मी टु चळवळीने गेल्या काही वर्षात आपल्या समाजात चांगलाच जोर पकडला आहे. याची सुरुवात सिनेक्षेत्रातून झाली असली तरी त्यानंतर खेळ, राजकारण अशा विविध क्षेत्रातून 'मीसुद्धा' म्हणणाऱ्या स्त्रिया पुढे आल्या आणि त्यांनी आपल्यावर झालेल्या अन्यायाला वाचा फोडली. अनेक प्रथितयश मंडळींची नावे त्यात येऊ लागली. समाज कारण ढवळून निघाले. ही मी टु चळवळ कोठे जाऊन पोहोचणार याची चिंता पुरुषांना वाटु लागली. समाजातील सर्व स्तरातील स्त्रियांनी या चळवळीला पाठींबा दिला असला तरी पुरुषांकडूनमात्र फारशा सकारात्मक प्रतिक्रिया या चळवळीबाबत मिळाल्या नाहीत. 'आधीच का नाही तक्रार केली?', 'इतकेदिवस झोपा काढल्या का?', अशा विविध प्रकारच्या प्रतिक्रिया ऐकायला मिळाल्या. त्याचबरोबर गुन्हेगारांना शिक्षा झालीच पाहिजे. बातमीतील सत्य बाहेर आले पाहिजे असेही सूर पुरुषांमधून उमटले. या दोन्ही प्रतिक्रिया पुरुषवर्गातून येणे अपेक्षितच होते. याला कारण पुरुषी वर्चस्वाची व्यवस्था, त्यातून येणारी लिंगभाव असमानता आणि स्त्रियांकडे बघण्याची पारंपारीक मानसिकता आहे.

समाजातून त्याही पुढचे उमटलेले सूर असे की, 'त्याचवेळी स्त्रीने त्याला फटकावून का काढले नाही?', 'त्याचवेळी नौकरी / काम सोडून का दिले नाही?' या सर्व प्रश्नांची उत्तरे आपण शोधली पाहिजेत. त्यावर विचार झाला पाहिजे. केवळ बातमी ऐकून मत बनवून टाकणे चुकीचे आहे. यानिमित्ताने लैंगिक अत्याचार विरोधी कायद्यातील तरतुदी काय आहेत? लैंगिक अत्याचार झाला तर त्याच्या निवारणाची प्रक्रिया कशी चालते? कामाच्या ठिकाणी लैंगिक अत्याचार थांबवण्यासाठी प्रतिबंधात्मक तरतुदी काय आहेत? हे सर्व जाणून घेणे समाजातील सर्व महिलांसाठीच नव्हे तर पुरुषांसाठीही तितकेच गरजेचे आहे.

महत्त्वाचे शब्द (Key Word) :

मी टु चळवळ ... लिंगभाव असमानता... लैंगिक अत्याचार... प्रतिबंध... स्त्री सक्षमीकरण.

विशाखा समिती व लैंगिक छळाचे प्रतिबंधन :

कामाच्या ठिकाणी होणाऱ्या लैंगिक शोषणाचा मुद्दा राजस्थानमधील भंवरीदेवी या अंगणवाडी सेविकेच्या निमित्ताने पुढे आला. राजस्थानच्या उच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाला 'विशाखा' नावाच्या संस्थेने सर्वोच्च न्यायालयात आव्हान दिले. सर्वोच्च न्यायालयाने कामाच्या ठिकाणी होणाऱ्या लैंगिक छळाबद्दल दखल घेऊन त्याच्या प्रतिबंधनासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे घालून दिली. प्रत्येक कार्यालय, आस्थापना, दुकाने यामध्ये लैंगिक छळाविरोधी अंतर्गत तक्रार निवारण समिती असावी. लैंगिकछळ जर कार्यालयाच्या परिसरात होत असेल तर त्याबाबतची तक्रार या अंतर्गत समितीकडे करण्यात यावी. समितीने आलेल्या तक्रारीची गंभीर दखल घ्यावी व योग्य ती कारवाई करावी. आवश्यकता वाटल्यास कायदेशीर कारवाई करावी. तसेच लैंगिक छळाच्या घटना घडू नये म्हणून समितीने कर्मचाऱ्यांना मार्गदर्शन करावे. अशी मार्गदर्शक तत्त्वे सर्वोच्च न्यायालयाने घालून दिली आहेत. तेंव्हापासून कामाच्या ठिकाणी तक्रार निवारणाची सुविधा अनिवार्य आहे. त्यामुळे पोलीस तक्रारीची वेगळी गरज नाही. या समितीत ५०% स्त्रिया व स्त्री अध्यक्ष असावी आणि एक स्वयंसेवी संस्थेचा प्रतिनिधी असावा. यामध्ये प्रथमच लैंगिक हिंसा या संकल्पनेची व्याख्या केली गेली.

लैंगिक हिंसाविरोधी कायदा २०१३ :

२०१३ मध्ये कामाच्या ठिकाणी होणाऱ्या लैंगिक हिंसेला प्रतिबंध करणारा कायदा अस्तित्वात आला. हा कायदा अधिक व्यापक आहे. त्यामध्ये कामाच्या ठिकाणी असणाऱ्या समितीने तक्रार निवारणाचे कार्य करायचे आहे. लैंगिक छळ झाला असल्यास पिडीतेला धीर देणे, तक्रार करण्यास मदत करणे, कायद्याबाबत जागृतीचे कार्यक्रम घेणे अशी जबाबदारी देण्यात आली आहे. व्यवस्थापनाने काम करणाऱ्या महिलांच्या सुरक्षिततेची काळजी घेणे अनिवार्य आहे. तसे केले नाही तर दंडात्मक कारवाईची तरतूद आहे. असंघटीत क्षेत्रासाठी तसेच घरकामगारांसाठी जिल्हा पातळीवर स्थानिक समिती नेमण्याचीही तरतुद आहे.

लैंगिक छळाची व्याख्या :

स्त्रीला नकोसा वाटणारा शारीरिक स्पर्श, लैंगिक संबंधाची मागणी, अश्लील चित्र दाखवणे, अश्लील शेरेबाजी आणि स्त्रीला अस्वागतार्ह वाटणारी कोणतीही निःशब्द कृती व हावभाव या सर्वांचा अंतर्भाव लैंगिक छळाच्या व्याख्येत केला आहे. अत्याचार ग्रस्त

We the Research Organization will do provide help for the following works listed below.

Support for Arts, Commerce & Science all Disciplines

- **Research Paper Publication**
- **Book Chapters for Publications**
- **ISBN Publications Supports**
- **M.Phil Dissertations Publish**
- **Ph.D. Thesis in Book Format**
- **ISSN Journals with Impact Factor (7.675)**
- **Online Book Publication**
- **Seminar Special Issues**
- **Conference Proceedings**

Aadhar International Publication

For Details Visit To : **www.aadharsocial.com**

Mobile : 9595560278 /

Aadhar Publications

For Details www.aadharsocial.com

New Hanuman Nagar, In Front Of

Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College, Amravati (M.S) India Pin- 444604

. Mob-- 9595560278, Emial: aadharpublication@gmail.com **Price:Rs.500/**

issn -

2278-9308

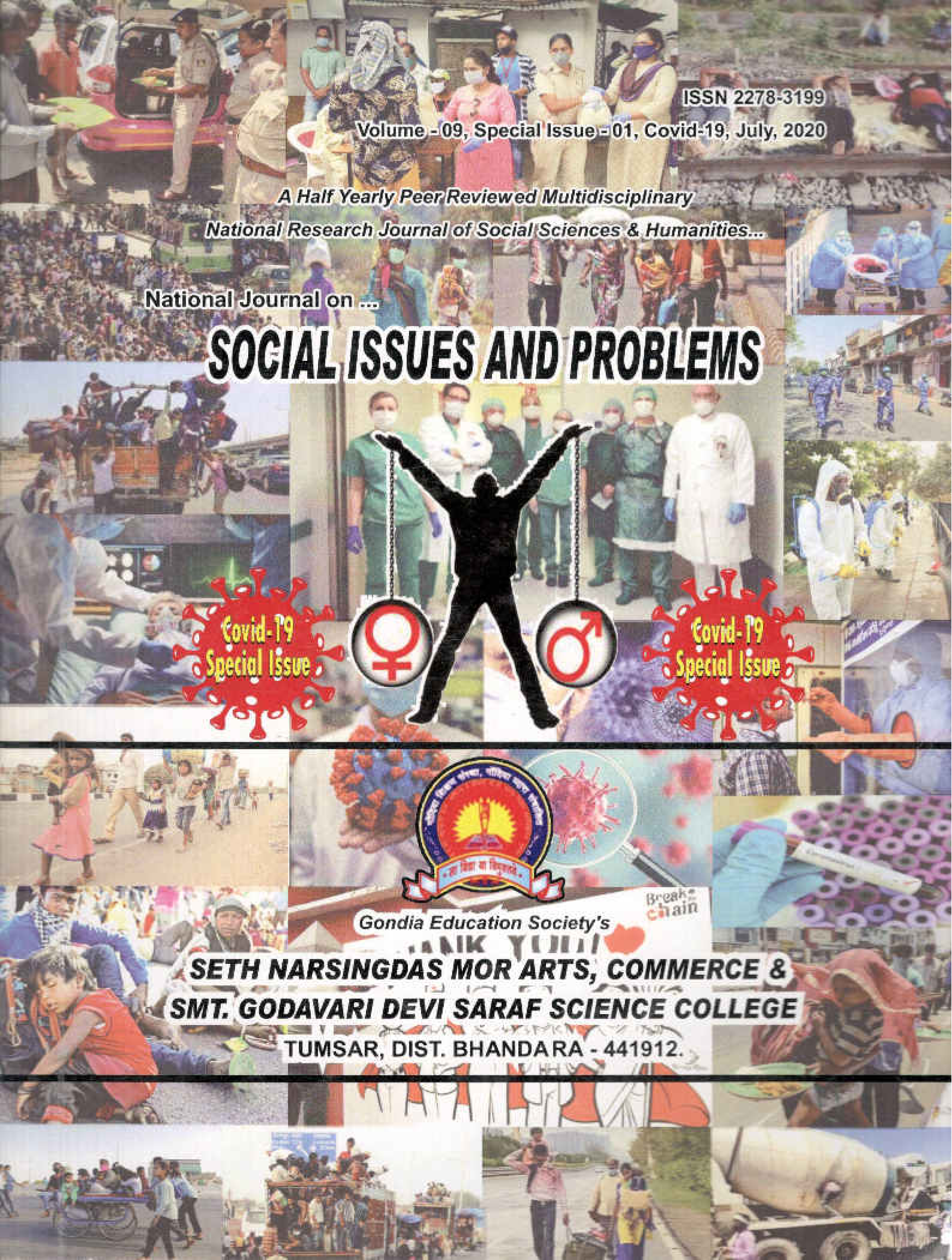

ISSN 2278-3199

Volume - 09, Special Issue - 01, Covid-19, July, 2020

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary

National Research Journal of Social Sciences & Humanities...

National Journal on ...

SOCIAL ISSUES AND PROBLEMS

Covid-19 Special Issue

Covid-19 Special Issue

Gondia Education Society's

SETH NARSINGDAS MOR ARTS, COMMERCE &

SMT. GODAVARI DEVI SARAF SCIENCE COLLEGE

TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

ISSN 2278-3199

Volume - 09, Special Issue - 01, Covid-19, July 15, 2020.

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary National Research Journal of Social Sciences & Humanities

National Journal on......

SOCIAL ISSUES AND PROBLEMS

Special Issue on Covid-19

Chief Editor

Dr. C. B. Masram

Principal

S. N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar Dist. Bhandara.

Editor

Dr. Rahul Bhagat

Associate Professor &Head Department of Sociology, S. N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar Dist. Bhandara - 441912

Published By

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

S. N. MOR ART, COMMERCE & SMT. G. D. SARAF SCIENCE COLLEGE, TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

Email-principalsnmorcollege@rediffmail.com / rjbhagat1968@yahoo.co.in

Website - www.snmorcollege.org.in www.journalsnmcsip.org.in

Phone No. - 07183-233300 / 07183-233301 Mobile - 09422113067 / 09420359657

30.	भारतीय चिकित्सा पद्धति और कोरोना महामारी	देवेन्द्र कुमार	...83
31.	कोविड १९ में लॉकडाउन और घरेलू हिंसा	अनिता कृ. महतळे	...85
32.	कोविड–१९ काल में श्रम और रोजगार	जयश्री बाश्म	...87
33.	कोविड–१९ वैश्विक लॉकडाउन का खेलोंपर प्रभाव	मोहम्मद ऐजाज शेख	...89
34.	विश्व स्तर पर कोविड–१९ का वर्तमान एवं ...	सौरभ मौर्या	...92
35.	कोविड–१९ महामारी का मजदुरोंपर प्रभाव ...	प्रदिप एच. गजभिये	...95
36.	कोविड–१९ महामारी का सामाजिक प्रभाव	सुधाकर माटे	...96
37.	लॉकडाउन का परिवार पर सामाजिक एवं आर्थिक प्रभाव	शुभा नीखरा	...98
38.	भारत में कोरोना वायरस का सामाजिक प्रभाव	गीता सिंह / सुधीर शर्मा	...101
39.	कोरोना काल में धर्म की भुमिका	अनिलकुमार हनुमानदास गुप्ता	...103
40.	कोविड–१९: स्थलांतराने बदलते प्रवाह व परिणाम	दीपक कृष्णराव पवार	...106
41.	कोरोना चा ग्रामीण भागावरील प्रभाव व पंचायत राज ...	पंढरीनाथ दत्तात्रय पाटील	...109
42.	कोविड–१९: महाराष्ट्रातील स्थलांतरीत मजुरांच्या समस्या	रमजान मुजावर / शैलजा माने	...113
43.	कोविड–१९ मध्ये शैक्षणिक ग्रंथालयाची भुमिका	वर्षा एम. मेश्राम	...116
44.	वर्तमान सामाजिक परिस्थिती आणि ज्ञानाचे महत्त्व	शंकर बागडे	...118
45.	कोविड–१९ आणि बदलते मानवी जिवन	माया बा.मेश्राम	...121
46.	कोविड–१९ चा विवाहसंस्थेवरील परिणाम	राखी श्रीराम तुरकर	...124
47.	कोविड–१९ चा असंघटित क्षेत्रावर परिणाम...	राजेंद्र बी. कापसे	...125
48.	कोरोनाचा धर्म व बाबा–बुवावर परिणाम	राजकुमार भगत	...128
49.	कोव्हिड–१९ चे सामाजिक परिणाम	संजय हिंदूराव शिंदे	...130
50.	कोव्हिड १९ आणि भारतीय लोकशाहीची स्थिती	कल्पना निवार्ते	...132
51.	कोव्हिड–१९ चा भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर प्रभाव	स्मिता दिलीप जोशी	...134
52.	कोविड–१९ चा स्थलांतरीत कामगारावर परिणाम	प्रमोद चंद्रभान शेंडे	...136
53.	कोविड–१९ आणि ऑनलाईन शिक्षण	निशा अशोक कळंबे	...138
54.	कोरोना विषाणूचा समाज व अर्थव्यवस्थेवर होणारा परिणाम	राजेश सं. बहूरुपी	...140
55.	कोविड–१९ आणि भारतातील टाळेबंदीचा प्रवास	नलिनी आय. बोरकर	...143
56.	लॉकडाउन विषयी औरंगाबाद शहरातील नागरिकांच्या....	मंजुषा मोतीराम नळगीरकर	...147
57.	कोविड–१९ विषाणुचा विविध क्षेत्रावरील परिणाम.....	विजय आनंदराव दरवडे	...152
58.	कोविड–१९: लॉकडाऊन डायरी	अंजली जोशी–टेंभुर्णीकर	...154
59.	कोविड–१९ आणि मानसिक आरोग्य	सुनिता अर्जुनराव राठोड	...157
60.	कोविड–१९ आणि बदलणारी जीवनशैली	साधना डी. वाघाडे	...160
61.	कोरोनाचे आर्थिक व सामाजिक परिणाम	वर्षा गंगणे	...163
62.	ऑनलाईन क्लासेस: ग्रामीण विद्यार्थ्यांसमोरील समस्या	डॉ. मिनाक्षी एस. बेसेकर	...165
63.	टाळेबंदी मधील स्थलांतरीत कामगारांच्या व्यथा आणि कथा	डॉ. राहुल भगत	...167
63.	कोविड–१९ मध्ये योगा: काळाची गरज	स्नेहप्रभा आर. गावंडे	..169

कोविड–१९: लॉकडाऊन डायरी

डॉ. अंजली जोशी–टेंभुर्णीकर, प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग, दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर. मो. 7350327166

प्रस्तावना:– डिसेंबर २०१९ मध्ये चीनमध्ये प्रसुत झालेल्या कोरोना विषाणूंचा प्रसार वाऱ्याच्या वेगाने जगभर झाला. कल्पनेच्या पलीकडे जाऊन या विषाणूने जगातील २०० देशांना बाधीत करून जवळपास ५,७७,२८२ मृत्यूची नोंद आपल्या नावावर केली आहे. बहुतांश राष्ट्रामध्ये ज्यावेळी लॉकडाऊन चालू होते त्यावेळी स्थानिक गाव पातळीपासून ते राष्ट्रीय पातळीपर्यंत संचारबंदी लागू झाली. गेले जवळपास ३ महिने लोक घरातच बंदिस्त आहेत. या स्थितीत लोकांची मानसिकता काय होती? लॉकडाऊन मध्ये ते वेळ कसा घालवतात? काही नाविन्यपूर्ण उपक्रम त्यांनी शोधले का? सामाजिक जबाबदारीचे भान त्यांना किती प्रमाणात आहे? समाजासाठी सर्वसामान्य व्यक्ती काही करू इच्छितात का? अशा परिस्थितीत कुटुंब त्यांना किती महत्त्वाचे वाटते? असे प्रश्न उपस्थित झाले आणि त्यांची उत्तरे मिळविण्यासाठी कोरोना प्रादुर्भाव काळातील उच्च शिक्षित व्यक्तींची मनोसामाजिक भूमिका संशोधित करण्याच्या अनुषंगाने एक सर्वेक्षण करण्यात आले.

सर्वेक्षणाचा उद्देश आणि महत्त्व:– या सर्वेक्षणातून समाजातील उच्चशिक्षित व्यक्तींची सध्या मनोभूमिका काय आहे हे स्पष्ट होऊ शकते. कोरोनाचा प्रभाव व सध्याची स्थिती आपणा सर्वांसाठीच नवीन आहे. या काळात व्यक्तींची मानसिकता, मनस्थिती काय आहे हे माहित करून घेण्याबरोबरच त्यांच्यातील सामाजिक जबाबदारीचे भान, सामाजिक नियम पालन करण्याची आस्था व प्रत्यक्ष जागृकता जोखण्यात आली. या सर्वेक्षणातून निदर्शनास आलेले निष्कर्ष कोरोना या विषाणूंच्या नियंत्रणासाठी उपयुक्त ठरतीलच परंतु कोणत्याही राष्ट्रीय आपत्ती काळात व्यक्तीला कोणते सामाजिक भान बाळगणे आवश्यक आहे याचेही धडे देतील. कोरोना साथीवर नियंत्रण मिळविण्यासाठी आपण सर्व उपाय करीत आहोतच. पण त्याचबरोबर समाजामध्ये जीवन जगतांना कोणते दीर्घकालीन व कायमस्वरूपी उपाय आपण केले पाहिजे याची माहिती मिळाली. जी या अहवालाच्या अंतिम टप्प्यात मांडली आहे.

या सर्वेक्षणासाठी गुगल प्रश्नावलीचा वापर करून व्यक्तींची मनोसामाजिक भूमिका जोखण्यासाठी २० प्रश्न समाजातील लोकांना प्रश्नावली द्वारे विचारण्यात आली. एकूण १०४ रिस्पॉन्स प्राप्त झाले. या सर्व प्रतिक्रिया केवळ शिक्षित व्यक्तींच्या आहेत. ज्यामध्ये २० वर्षापासून ते ७५ वर्षापर्यंतच्या समाजातील विविध दर्जा भूषविणाऱ्या व्यक्तींचा यात समावेश आहे. वकील, डॉक्टर, प्राध्यापक, इंजिनियर, उद्योजक, पत्रकार, विद्यार्थी, सामाजिक कार्यकर्ते, चार्टर्ड अकाउंटंट, पोलीस, आर्मी, प्रॅक्टिशनर, प्रशिक्षक, संशोधक व प्राचार्य, उपप्राचार्य इत्यादी. या प्रतिक्रियांपैकी ४६.६ टक्के प्रतिक्रिया या स्त्रियांनी दिल्या आहेत आणि ५३.४ टक्के प्रतिक्रिया पुरुष वर्गाकडून आल्या आहेत.

निष्कर्ष:– पुन्हा एकदा समाज लॉकडाऊनकडे वाटचाल करतो आहे. परंतु वातावरण निवळण्याची चिन्हे नाही. घरात बंदिस्त झाल्यामुळे लोकांचा वैताग वाढला आहे. संचारबंदीमुळे आणि जिवाच्या भीतीमुळे लोकांनी स्वतःला लॉकडाऊन करून ठेवले आहे. अनेकांना कोरोनाची दहशत वाटते आहे. जीवनावश्यक वस्तू उपलब्ध होत आहेत ही त्यातल्या त्यात समाधानाची बाब आहे. मुंबई, पुणे, औरंगाबाद, सांगली, नाशिक असे रेडझोन वगळता इतर जिल्ह्यांमध्ये नियम काहीसे शिथिल झालेले आहेत. मास्क वापरणे अनिवार्य आहे. या परिस्थितीत सर्वेक्षणाचे निष्कर्ष असे सांगतात की, सर्व शिक्षित वर्गामध्ये बहुतांश लोकांना कोरोनाची भीती किंवा दहशत वाटत नाही तर काळजी वाटते. याचा अर्थ बदलत्या सामाजिक परिस्थितीमुळे घाबरून न जाता लोक या परिस्थितीबाबत काळजी व्यक्त करत आहेत. दिवसेंदिवस कोरोना बाधीतांची संख्या वाढतच चालली आहे. २० मार्च रोजी भारतात १९५ व्यक्ती कोरोना बाधित होत्या. बरोबर एक महिन्यानंतर २० एप्रिल रोजी ही संख्या २७००० पेक्षा अधिक झाली. आज जुलै मध्ये भारतात कोरोनाबाधितांची संख्या झाली आहे ९,०६,७५२. भारतात २० मार्च रोजी कोरोनामुळे ०४ मृत्यू झाले होते. २० एप्रिल रोजी हे प्रमाण ८७२ एवढे वाढले. जुलै महिन्यातील हीच आकडेवारी आहे २३,७२७ इतकी होती. गेल्या ३ महिन्यापासून डॉक्टर, नर्स, आरोग्य कर्मचारी आणि पोलिस २४ तास कर्तव्यावर रुजू आहेत. कोरोना बाधित व अबाधित दोहोंसाठी सेवा देत आहेत. अनेक डॉक्टर व कर्मचारी ही कोरोना बाधित झाले आहेत. जिवावर उदार होऊन आज या सर्व मंडळींना कर्तव्य पार पाडावे लागत आहे. अशावेळी ७५.७ टक्के व्यक्तींना आरोग्य कर्मचारी देवदूत वाटतात आणि २०.४ टक्के लोकांना ते त्यांचे कर्तव्यच आहे असे वाटते. या जीवघेण्या वायरस संबंधी तपासण्या करणे, औषधोपचार करणे या कर्तव्याबरोबरच डॉक्टरांना कोरोना ग्रस्त व्यक्तीचे समुपदेशन करावे लागते. त्याला रोगाविषयी पूर्ण जागृत करून सर्व नियम पाळण्याविषयी मनोभूमिका तयार करावी लागते आहे. पेशंटच्या मनात आपण यातून बाहेर पडू असा आत्मविश्वास निर्माण करावा लागत आहे. पेशंटच्या लहान बाळांना सांभाळणे, खेळवणे या जबाबदाऱ्याही आरोग्य कर्मचाऱ्यांवर येऊन पडल्या आहेत. कारण पेशंट क्वारंटाईन आहे. पेशंटचे मनोबल वाढवून अनेकांना डॉक्टरांनी कोरोना मुक्त केले आहे. त्यामुळे त्यांच्या प्रती समाजाची भावना कृतज्ञतेची असायला हवी. परंतु अनेकदा या कर्मचाऱ्यांना वाईट अनुभव येतो. ड्यूटी संपवून घरी परतल्यावर वसाहतीत लोक त्यांना मारहाण करतात. हे कर्मचारी बाधीत झाले तर? असा प्रश्न त्यांना भेडसावतो. पण अशावेळी माणुसकी जागृत ठेवणे आवश्यक आहे. आज भारतातील सर्व डॉक्टर्स आणि आरोग्य कर्मचारी अविरत परिश्रम करत आहेत. म्हणून भारताची अमेरिका झालेली नाही ही जाणीव जनतेने बाळगणे आवश्यक आहे.

लॉकडाऊन काळातही किमान १० टक्के लोक रस्त्यावर फिरत आहेत. मास्क बांधत नाहीत, स्वच्छतेचे नियम पाळत नाहीत. पोलीस यंत्रणेवर त्यामुळे ताण निर्माण होतो. धार्मिक कार्यक्रम व उत्सव एकत्रित येऊन साजरी करतात, कोणीतरी वाढदिवसाची पार्टी करतो, सर्व सीमा बंद असताना चोर मार्गांनी कोणीतरी शहर सोडून प्रवास करतात. पोलिसांना अशा लोकांना पकडून गुन्हा दाखल करावा लागतो. आपल्या आजुबाजूच्या परिसरातील व परिस्थितीचे भान बाळगून आपण स्वतःहून नियम पाळणे, घरीच राहणे आणि आपल्या व इतरांच्या सुरक्षिततेची काळजी घेणे हेच आज आपले मोठे कर्तव्य आहे. सर्वांनी हे नियम काटेकोरपणे पाळणे गरजेचे आहे. तरच आज भारतात कोरोनाग्रस्तांचे आकडे जे वाढत आहेत ते कमी होताना दिसतील.

आजपर्यंत केंद्र व राज्य सरकारने योग्य भूमिका व निर्णय घेतले असल्याची पावतीच या सर्वेक्षणाने दिली आहे. ६९.९

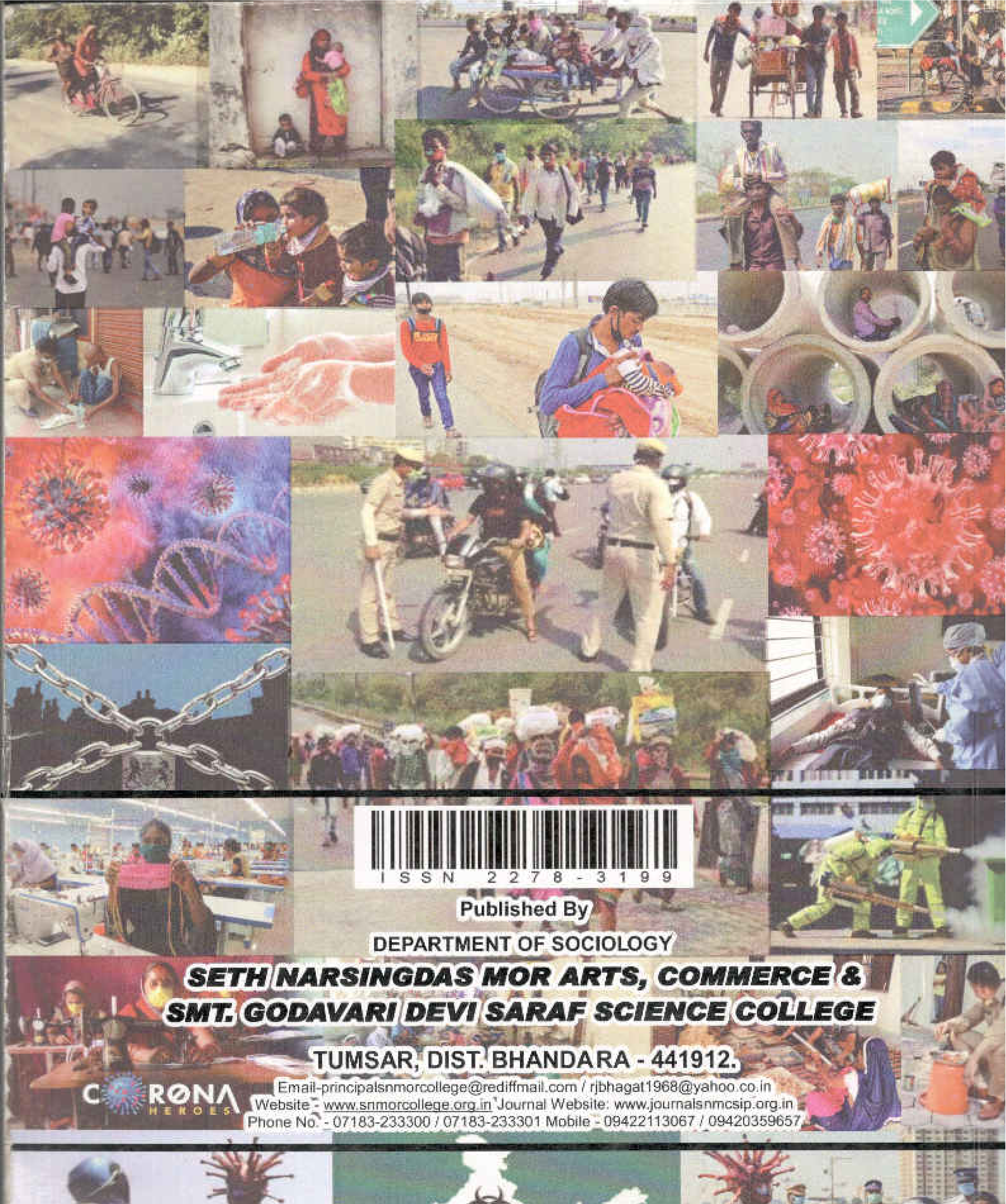

ISSN 2278-3199

Published By

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

SETH NARSINGDAS MOR ARTS, COMMERCE & SMT. GODAVARI DEVI SARAF SCIENCE COLLEGE

TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

Email-principalsnmorcollege@rediffmail.com / rjbhagat1968@yahoo.co.in
Website - www.snmorcollege.org.in Journal Website: www.journalsnmcsip.org.in
Phone No. - 07183-233300 / 07183-233301 Mobile - 09422113067 / 09420359657

ISSN 2278-3199

Volume - 09, Issue - 01, January - June, 2020

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary

National Research Journal of Social Sciences & Humanities...

National Journal on ...

SOCIAL ISSUES AND PROBLEMS

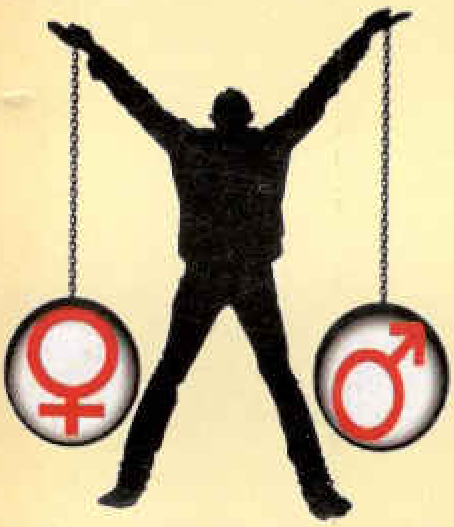

Gondia Education Society's

SETH NARSINGDAS MOR ARTS, COMMERCE & SMT. GODAVARI DEVI SARAF SCIENCE COLLEGE

TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

ISSN 2278-3199

Volume - 09, Issue - 01, January - June, 2020.

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary National Research Journal of Social Sciences & Humanities

National Journal on......

SOCIAL ISSUES AND PROBLEMS

Chief Editor

Dr. C. B. Masram

Principal

S. N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar Dist. Bhandara.

Editor

Dr. Rahul Bhagat

Associate Professor &Head Department of Sociology, S. N. Mor Arts, Commerce & Smt. G. D. Saraf Science College, Tumsar Dist. Bhandara - 441912

Published By

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

S. N. MOR ART, COMMERCE & SMT. G. D. SARAF SCIENCE COLLEGE, TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

Email-principalsnmorcollege@rediffmail.com / rjbhagat1968@yahoo.co.in

Website - www.snmorcollege.org.in

Phone No. - 07183-233300 / 07183-233301 Mobile - 09422113067 / 09420359657

'Social Issues and Problems'

- CONTENTS -

Sr. No.	Title of Paper	Author Name	Page No.
1.	From Marginalization to Marginalization.....	Dr. Pradeep Meshram	...1
2.	Untouchable: A Mirror to Indian Society	Dr. R. K. Dipte	...6
3.	Educational Thoughts of Dr. Ambedkar	Dr. Hemant Koli, Mr. Hasan Tadvi	...10
4.	The Havoc of Pandemic Covid-19....	Dr. Rajshri Gajghate	...14
5.	Development of Small Scale Industries	Dr. Smita Lade	...17
6.	दूरचित्रवाणी में दिखाई जानेवाली स्त्री प्रतिमा.....	प्रा. किरण पासवान	...21
7.	वृद्धाश्रमों मे रहने वाले वृद्धों की मानसिक स्वास्थ्य स्थिती	डॉ. राजेंद्र बगाटे	...24
8.	मनोवैज्ञानिक कठोरता और मनोवैज्ञानिक कल्याण मे सहसंबंध...	डॉ. दीपा बलखंडे	...28
9.	फुले, शाहू, आंबेडकरांचा समताधिष्ठित विचार.....	डॉ. नारायण कांबळे	...30
10.	कोरोना (कोविड-१९) चा भारतीय समाजावरील परिणाम	डॉ. दिपक पवार	...35
11.	अभ्यासक्रम व शिक्षणपद्धतीतील बदलांची गरज	डॉ. अंजली जोशी	...39
12.	भारतातील महिलांवरील अत्याचार व उपाय	डॉ. अन्सारी एस. जी.	...40
13.	संगीत: मानवी जीवनव्यवस्थेला नवी दिशा....	मुरलीधर नगरे	...42
14.	सांप्रदायिक हिंसाचार : एक अध्ययन	डॉ. जयमाला लाडे	...46
15.	महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळींची सद्यस्थिती....	डॉ. सुनिल झाडे	...51
16.	गुन्हा, गुन्हाच्या उत्पत्ती संबंधीचे सिद्धांत.....	डॉ. महेंद्रकुमार जाधव	...56
17.	स्त्री आणि कौटुंबिक हिंसाचार......	उर्मिला ढोहणे	...58
18.	स्त्रीवादी दृष्टिकोणातून दलीत महिला.....	डॉ. प्रमिला भुजाडे	...62
19.	सायबर गुन्हा	डॉ. राजेंद्र कांबळे	...65
20.	पोषणासाठी आहारात रानभाज्यांचा व फळांचा उपयोग...	डॉ. सोनाली बन्सोड	...67
21.	मानवाधिकार आणि अन्न सुरक्षा कायदा	डॉ. संतोष मेंडेकर	...69
22.	लिंगभेद व जातीवादामध्ये असणारी गतशिलता	डॉ. प्रमिला भोयर	...72
23.	शालेय पोषण आहार योजना व महिला स्वयंपाकी...	प्रा. राखी तुरसकर	...75
24.	कामगार कायदे आणि वर्तमान परिस्थितीतील आव्हाने....	डॉ. प्रदीप गजभिये	...76
25.	विदर्भातील अल्पभूधारक शेतकऱ्यांच्या विविध समस्या.....	प्रा. लिना गादेवार	...78
26.	ऊसतोड महिला कामगार व शासकिय धोरण	प्रा. महादेव गुंपे	...81
27.	आपुला ग्रंथालयातील ई-स्रोत व्यवस्थापन : एक सर्वेक्षण	आनंद मालेवार, सुनिल कान्होलकर	...83
28.	निरोगी राहण्याकरिता प्राणायाम	प्रा. नरेश बोरकर	...87
29.	कोरोना विषाणु (कोविड-१९) आणि स्थलांतरीत कामगार	डॉ. विलास घोडे	...89
30.	ग्रामीण भागाची विपन्नावस्था आणि त्यातून निर्माण झालेले प्रश्न	प्रा. आर. जी. कुमावत	...92
31.	कोविड-१९: जागतिक महामारी	डॉ. नलिनी बोरकर	...95
32.	अहेरी शहरातील महिलांची अन्नभेसळ विषयक जागरूकता...	प्रा. मंगला बन्सोड	...98
33.	कोरोनाची सद्यस्थिती, समस्या व आव्हाने	डॉ. रमेश सोमकुंवर	...100
34.	कोरोनाचे संकट, स्थलांतरित मजूरांपुढील आव्हाने....	डॉ. सविता चिवंडे	...103
35.	कोरोना व सामाजिक समस्या एक अध्ययन	डॉ. नागसेन मेश्राम	...107
36.	ग्राहक चळवळ : आधुनिक युगाची गरज	डॉ. राहुल भगत	...110
37.	कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलेचे संरक्षण	ओमप्रकाश सहारे	...113

अभ्यासक्रम व शिक्षणपद्धतीतील बदलांची गरज

प्रा. डॉ. अंजली जोशी –टेंभुर्णीकर, प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग, दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर. मो. ७३५०३२७२६६

आजच्या प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणात मराठीपणा जाऊन आता इंग्रजाळलेले विद्यार्थी बाहेर पडू लागले आहेत. शिक्षक वर्गात मुलांना जे शिकवतात ते समजून घेण्याची जबाबदारी विद्यार्थ्यांची आहे असे मानले जाऊ लागले आहे. शाळेंनी अपेक्षा असते की, A आणि A+ दर्जा असणारे गुणवान (?) विद्यार्थी आपल्याकडे यावेत. त्यामुळे 'C' दर्जा दिलेल्या विद्यार्थ्यांनी कुठे जायचे आणि त्यांच्या भवितव्याचे काय? हा प्रश्न उपस्थित होतो. शाळांनी 'C' दर्जा दिलेले विद्यार्थी काहीच कामाचे नाहीत असा शिक्का त्यांच्यावर बसतो. येत्या काळात सर्व शाळा सीबीएससी पॅटर्नचा अवलंब करतील हे शासनाने स्पष्ट करून टाकले होते. पण ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा प्रवाह बोलीभाषा ते प्रमाणभाषा ते इंग्रजी असा खडतर आहे. यावर दरवेळी फाटलेल्या ठिकाणी ठिगळ जोडण्याच्या वृत्तीप्रमाणे, शासनास प्रश्न निर्माण झाला की तो तात्पुरता निकालात काढते आणि त्यामुळे दरवर्षी विद्यार्थी नवीन शैक्षणिक संकटांना तोंड देत राहतात. ज्या समाजात प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणाची स्थिती अशी ठिगळ जोडलेली आहे तेथे गुणवत्ता निर्माण होण्याची अपेक्षा कशी करणार? दरवर्षी नवीन निर्णय, नवीन धोरण यामुळे विद्यार्थी व पालक संभ्रमावस्थेत राहतात. त्यामुळे विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता वाढण्याऐवजी नुकसानच जास्त होते.

माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळाने 'बेस्ट फाईव्ह' नुसार दहावीचा निकाल प्रथम जाहीर केला. तेव्हा विद्यार्थ्यांना घसघशीत गुण मिळाल्याने विद्यार्थ्यांमध्ये आनंदी वातावरण होते. परंतु न्यायालयाच्या निकालाने यावर गंडांतर आणल्यानंतर पुन्हा हे चित्र बदलले. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना हा आनंद सेलिब्रेट तर करता आला नाहीच; परंतु ११ वी प्रवेशाची टांगती तलवार डोक्यावर असल्याने विद्यार्थी व पालक चिंतेत पडले. प्रवेशाचे सोपस्कार संपल्यावरही विद्यार्थ्यांची काळजी मिटणार आहे का? दरवर्षी निकाल व प्रवेश याचे काय नवीन त्रांगडे मंडळ आणि शासन निर्माण करेल हे सांगता येत नाही. दरवर्षीच्या ह्या निर्णयबदलामुळे विद्यार्थ्यांचे काय नुकसान होत आहे याची काळजी न मंडळाला आहे न शासनाला. लाखो विद्यार्थ्यांचे भवितव्य आपल्या हातात ठेवून निष्काळजीपणे निर्णय घेणाऱ्या या संस्थांना जाब विचारणार तरी कोण? याचे उदाहरण द्यायचे झाले तर २०२०–२१ या शैक्षणिक वर्षासाठी १२ वी चा नविन अभ्यासक्रम येणार आहे. आता एप्रिल महिना संपत येत असताना बोर्डाने १२ वी ची पुस्तके पी.डी.एफ. स्वरूपात उपलब्ध करून दिली आहेत. १२ वी वर्गाला शिकवणा–या शिक्षकांनी बदललेला अभ्यासक्रम वाचायचा कधी आणि त्यावर अभ्यास करून शिकवायचे कधी हे बोर्डालाच विचारलेले बरे. किमान वर्षभर आधी अभ्यासक्रमाचा आराखडा शिक्षकांपर्यंत पोहोचणे अपेक्षित आहे. अभ्यासक्रम चांगल्या पद्धतीने शिकवला गेला तरच गुणवत्ता वाढीची अपेक्षा करता येईल.

'मेगेची येतो पावसाळा' त्याप्रमाणे नेहमीच उडतो बोजवारा अशी स्थिती दहावी व बारावी बोर्डाची आहे. बोर्ड कधी म्हणते रँकींग नको, कधी म्हणते गुणवत्ता यादी नको. कधी म्हणते, नापास करू नका, कधी म्हणते परिक्षाच घेऊ नका. विद्यापीठीय शिक्षणाचीही तीच स्थिती आहे. तेथेही उच्च शिक्षणाचा बोजवारा उडविण्याचीच स्पर्धा लागलेली आहे. कधी सत्र पद्धती बंद करतात, पुन्हा मध्येच चालू करतात. प्रकल्प कार्याचीही तीच तऱ्हा, अंतर्गत परिक्षाही कधी बंद, कधी चालू. सातत्याने दरवर्षी परीक्षा लांबतात, निकाल लांबतात, पुन्हा प्रवेशावर परिणाम ठरलेला आहेच. कधी गुणपत्रिकेवर गुण चुकीचे छापले जातात, कधी अनुपस्थिताला उपस्थित दाखवले जाते तर कधी नापसाचा पास होतो. एकूण काय तर घोळ घालणे आणि ते निस्तरत राहणे ही परंपरा कायम जपली जात आहे. आय.सी.एस.ई.सी., सी.बी.एस.सी. आणि एस.एस.सी. बोर्ड यांच्यामध्ये सध्या सुरू असलेली लढाई ही केवळ अकरावी प्रवेशासाठी सुरू आहे. विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्ता वाढीचा विचार ह्यात किती केला जात आहे याबाबत शंका आहे.

आय.सी.एस.ई.सी.च्या गुणदान पद्धतीवर यापूर्वीच आक्षेप घ्यायला हवा होता. कारण त्यांनी गणित आणि विज्ञान या दोन डोकेदुखी ठरणाऱ्या विषयांना पर्याय उपलब्ध करून दिले आहेत. टेक्नीकल ड्राईंग, पर्यावरण विज्ञान असे १० विषय या दोन विषयांना पर्याय दिले आहेत. या विषयांना ५० टक्के गुण हे अंतर्गत मुल्यमापनात दिले जातात. म्हणजेच ७०० गुणांची परीक्षा देणाऱ्या आय.सी.एस.ई. बोर्डाच्या विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत ५०० गुणांची परीक्षा देणाऱ्या एस.एस.सी. बोर्डाच्या विद्यार्थ्यांची मेहनत निश्चितच अधिक आहे. विज्ञान व गणित या विषयात अंतर्गत गुण २० टक्के आहेत आणि त्यांना गणित, विज्ञान हे विषय सक्तीचे आहेत. आय.सी.एस.ई. बोर्डाचे इतर पर्यायी विषय हे शैक्षणिक गुणवत्तावाढीसाठी किती उपयुक्त आहेत हे तपासणे गरजेचे आहे. हे बोर्ड जे काही करेल ते उच्च दर्जाचेच असेल या आजवरच्या समजापायी कुणीही या पद्धतीचा सखोल अभ्यास केला नाही. स्कोअरिंग विषयांचे पर्याय उपलब्ध करून देऊन, त्यांची टक्केवारी वाढवून त्यांचा अकरावीचा प्रवेश सुलभ केला जात आहे. तुलनेने एस.एस.सी. बोर्डाच्या विद्यार्थ्यांना हा प्रवेश कठीण होत चालला आहे.

बेस्ट ऑफ फाईव्हमुळे गुणांचा जो फुगवटा गुण पत्रिकेवर दिसतो आहे त्याचा पुढच्या आयुष्यात फारसा उपयोग होणार नाही हे निश्चित! आज शिक्षणात पासक्लासचे प्रमाण घटले आणि प्रथम श्रेणी व डिस्टिंक्शनवाल्यांची संख्या वाढली आहे. हा फुगवटा होण्याची कारणे शिक्षणाचा दर्जा, बुद्धीमत्तेतील वाढ, अभ्यासक्रमातील सुधारणा यापैकी नेमकी कोणती आहेत? का या बेस्ट ऑफ फाईव्हच्या कुबड्या आहेत ज्या पुढच्या उच्च शिक्षणात गळून पडतील, मग या विद्यार्थ्यांचे काय होईल? ४ जून २००७ च्या राज्य सरकारच्या आदेशानुसार राज्यस्तरीय स्पर्धेत सहभागी होणाऱ्या खेळाडूंना १० वी व १२ वीच्या परीक्षेत १५ गुण जादा देण्यात येत आहेत. सरकारने त्यासाठी ४२ खेळ निश्चित केले आहेत. या अध्यादेशामुळे सर्वत्र याच ४२ खेळांच्या संघटना व प्रशिक्षक जन्माला आले आहेत. आणि खेळ न खेळताही विद्यार्थ्यांना १५ गुण मिळवुन देण्याची व्यवस्था होत आहे. हीच स्पर्धा संगीत, चित्रकला या विषयांसाठीही आहे. यासाठी कमीतकमी ५००० रू. विद्यार्थ्यांला मोजावे लागतात. आज बुद्धी + पैसा + खेळ + मेहनत = अकरावी प्रवेश हे समिकरण निश्चित झाले आहे. अकरावी प्रवेशासाठी वाट्टेल ते करण्याची तयारी विद्यार्थी व पालकांनी ठेवली आहे. यात डोनेशनच्या नावाखाली हव्या त्या महाविद्यालयात प्रवेश मिळाल्यानंतर त्यातील किती जण यशस्वी होतात? कितीजण निराश होतात? किती जणांना आत्महत्या कराव्या लागतात? याचा आढावा कोणीच घेत नाही.

ISSN 2278-3199

Published By

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

SETH NARSINGDAS MOR ARTS, COMMERCE & SMT. GODAVARI DEVI SARAF SCIENCE COLLEGE

TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

Email-principalsnmorcollege@rediffmail.com / rjbhagat1968@yahoo.co.in
Website - www.snmorcollege.org.in Journal Website: www.journalsnmcsip.org.in
Phone No. - 07183-233300 / 07183-233301 Mobile - 09422113067 / 09420359657

ISSN 2230-7745

समाजशास्त्र संशोधन पत्रिका

मराठी समाजशास्त्र परिषद

वर्ष ३८ वे अंक २५ वा डिसेंबर, २०२०.

मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे मुखपत्र

मराठी समाजशास्त्र परिषद

(नोंदणी क्रमांक : महाराष्ट्र/२७-८३ औरंगाबाद)

-: कार्यालय पत्ता :-

अध्यक्ष, मराठी समाजशास्त्र परिषद,

द्वारा : पद्वी व पदव्यूत्तर समाजशास्त्र विभाग, स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय,

शिरूर ताजबंद, ता. अहमदपूर, जि. लातूर - ४१३५१४

-: कार्यकारी मंडळ :-

अध्यक्ष : **डॉ. नारायण कांबळे,** स्वामी रामानंद तिर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

सचिव : **डॉ. वेदप्रकाश मलवाडे,** स्वामी रामानंद तिर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

खजिनदार : **डॉ. बळीराम पवार,** स्वामी रामानंद तिर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

सदस्य : **प्रा. शिवाजी उकरंडे,** मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

सदस्य : **डॉ. संजय कोळेकर,** सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे.

सदस्य : **डॉ. प्रदीप गजभिये,** राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर.

सदस्य : **डॉ. नवनाथ शिंदे,** डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद.

सदस्य : **डॉ. भाग्यश्री पाटील,** शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.

सदस्य : **डॉ. श्रीराम खाडे,** संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती.

सदस्य : **डॉ. प्रशांत सोनवणे,** क. बहीणाबाई चौधरी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगांव

सदस्य : **डॉ. प्रवीण घोडेस्वार,** यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.

सदस्य : **डॉ. स्निग्धा कांबळे,** गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली.

सदस्य : **डॉ. मंगलमूर्ती धोकटे,** पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर सोलापूर विद्यापीठ, सोलापूर.

सदस्य : **डॉ. हिरालाल भोसले,** एन. एन. डी. टी. विद्यापीठ, मुंबई.

ISSN 2230-7745

समाजशास्त्र संशोधन पत्रिका

मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे मुखपत्र

वर्ष ३८ वे | अंक २५ वा | डिसेंबर २०२०

संपादक :— **डॉ. नारायण कांबळे**

कार्यकारी संपादक :— **डॉ. राहुल भगत**

सहायक संपादक :— **प्रा. प्रियदर्शन भवरे**

संपादक समिती सदस्य :—

डॉ. वेदप्रकाश मलवाडे, डॉ. बळीराम पवार, डॉ. प्रदीप गजभिये,
प्रा. प्रशांत सोनवाणे, डॉ. स्निग्धा कांबळे, डॉ. शिवाजी ठकरंडे
डॉ. संजय कोळेकर, प्रा. नवनाथ शिंदे, डॉ. श्रीराम खाडे,
डॉ. प्रवीण घोडेस्वार, डॉ. हिरालाल भोसले.

संपादकीय सल्लागार मंडळ :—

डॉ. उत्तम भोईटे, डॉ. पी. जी. जोगदंड,
डॉ. प्रदीप आगलावे, डॉ. स्मिता अवचार,
डॉ. सुरेश वाघमारे, डॉ. श्रुती तांबे, डॉ. जगन कराडे.

संपर्क पत्ता :—

अध्यक्ष, मराठी समाजशास्त्र परिषद,
द्वारा : पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग, स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय,
शिरूर ताजबंद ता. अहमदपूर जि. लातूर ४१३५१४
website :www.mspmonline.com E-mail : marathisocio@gmail.com

टंकण व मांडणी : श्री. पवन गजलवार, नागपूर.
मुद्रीत शोधक : डॉ. शिवाजी ठकरडे, डॉ. संजय कोळेकर

सुचना : या अंकातील लेखकांनी व्यक्त केलेली मते ही त्या त्या लेखकांची आहेत. या मतांशी मराठी समाजशास्त्र परिषद अथवा संपादक मंडळ तसेच प्रकाशक, मुद्रक सहमत असेलच असे नाही.

मराठी समाजशास्त्र परिषदेच्या आजीव सदस्यांना अंक विनामूल्य.

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचे शिर्षक	लेखक	पृ. क्र.
१.	जातीय हिंसाचार: एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण	संजयकुमार कांबळे	...१
२.	आदिवासींची वर्तमान स्थिती: आव्हाने आणि उपाय	पद्माकर सहारे	...५
३.	सामाजिक क्रांतीचे अग्रदूत: पेरियार इ. वी. रामासामी	प्रियदर्शन भवरे	...११
४.	मराठवाड्यातील अनुसूचित जातीच्या सामाजिक विकासात....	मा. म. गायकवाड	...१४
५.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार....	मधुकर धुतुरे	...१९
६.	मोबाईलचा वापर व स्त्रिया: एक स्त्रीवादी अध्ययन	धनंजय सोनटक्के	...२१
७.	कुटुंब आणि कौटुंबिक हिंसाचार	दिपक पवार	...२४
८.	टी. व्ही. पाहण्याच्या सवयीमुळे लहान बालकांवर.......	मंजुषा नळगीरकर	...२७
९.	प्रकल्पग्रस्तांच्या पुनर्वसनामध्ये स्वयंसेवी संस्थेची भूमिका	हरिश पेटकर	...३०
१०.	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाजशास्त्रीय चिंतन	हनुमंत मिसाळ	...३३
११.	महिलांवरील वाढते अन्याय–अत्याचार	ज्योती दिघाडे	...३७
१२.	नाथजोगी भटक्या जमातींचे ....वास्तव:	गणेश बहादे	...३९
१३.	लॉकडाउन आणि कौटुंबिक हिंसाचाराची दाहकता	अंजली जोशी	...४४
१४.	लिंगभाव दृष्टिकोन व स्त्री पुरूष समानता	रमेश पाटील	...४७
१५.	भारतातील प्रदेशवाद: कारणमिमांसा व उपाययोजना	रामेश्वर मोरे	...५१
१६.	कोरोनाचा सामाजिक जिवनावर पडलेला प्रभाव:	रविंद्र विखार	...५४
१७.	खारवी समाजाची सांस्कृतिक स्थित्यंतरे	सचिन सनगरे	...५७
१८.	पश्चिम मुंबईतील महिला भिक्षेकरी समस्या	ज्योती घोटे	...६०
१९.	कचरा वेचक कामगारांच्या सामाजिक समस्या	कैलाश अंबुलगेकर	...६३
२०.	नागरी कुटुंबाचे बदलते स्वरूप	किशोर राऊत	...६७
२१.	स्त्रीभ्रूण हत्या: एक ज्वलंत सामाजिक समस्या	रामराव चव्हाण	...६९
२२.	स्त्री कायद्यामागचं वास्तव:	अंजली वाठ	...७१
२३.	लैंगिक गुन्ह्यातील बळी स्त्रियांचा समाजशास्त्रीय.........	वायभासे एस. बी.	...७३
२४.	कोराना महामारीचा भारतीय समाजावरील परिणाम	विद्या खंडारे	...७५
२५.	इतर मागासवर्गातील नौकरी करणाऱ्या विवाहित स्त्रियांच्या....	गावंडे, खंडारे	...७७
२६.	लिंगभाव आणि तृतीयपंथी: एक आकलन	विलास चव्हाण	...७९
२७.	महिलाचे आरोग्य आणि पोषण आहार विषयक वास्तव:	विनोद शेंडे	...८२
२८.	स्त्री पुरूष समानता: काळाची गरज	सुरेखा दाडगे	...८४
२९.	कोरोनाचा उच्च शिक्षणावर झालेला परिणाम	सुनंदा चव्हाटे	...८६

लॉकडाऊन आणि कौटुंबिक हिंसाचाराची दाहकता

डॉ. अंजली जोशी– टेंभुर्णीकर, प्रोफेसर व समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर ७३५०३२७९६६

प्रस्तावना:– भारतात लॉकडाऊन सुरू झाल्यानंतर काही दिवसातच कौटुंबिक हिंसाचाराच्या ई–मेलच्या माध्यमातून येणा–या तक्रारींमध्ये वाढझाल्याचे राष्ट्रीय महिला आयोगाने नमूद केले आहे. २३ मार्च ते १ एप्रिल पर्यंत आयोगाकडे हिंसाचाराच्या तक्रारींची २३९ प्रकरणं नोंद झाली आणि दर दिवशी त्यात वाढ होत गेली. वास्तवता अशी आहे की, कौटुंबिक हिंसाचाराची प्रकरणं यापेक्षाही जास्त आहेत. परंतु ई–मेल सारखी माध्यमं स्त्रियांकडे नसल्यामुळे अशी प्रकरणे समोर येऊ शकत नाहीत. लॉकडाऊन काळात अत्याचारीत स्त्रियांना माहेरी जाण्याचा पर्यायही उरला नाही. वैद्यकीय मदतही त्यांना घेता आली नाही. राष्ट्रीय गुन्हे नोंदणी विभागाच्या अहवालानुसार दर चौथ्या मिनिटाला एक महिला कौटुंबिक अत्याचाराची बळी ठरते. एकूण प्रकरणांमध्ये ३१.९ टक्के प्रकरणे नव–याकडून होणा–या अत्याचारांची असतात. यु.एन.पी.एफ.च्या अहवालानुसार भारतात १५–४९ वर्षे वयोगटातील जवळपास ७० टक्के विवाहीत स्त्रिया कौटुंबिक हिंसाचाराला सामोरे जातात. दर ३८ मिनिटांनी एक हुंडाबळी जातो. दर ५९ मि.नी. एका महिलेवर लैंगिक अत्याचार होतो. दर ३४ मि.नी. बलात्काराचे एक प्रकरण घडते. या सर्व आकडेवारी काय सूचित करतात? तर आपली सामाजिक रचना, विविध रूढी–परंपरा आणि बुरसट मानसिकता स्त्रियांवरील अन्यायासाठी जबाबदार आहेत.वंशाचा दिवा म्हणून मुलाकडे पाहील जातं आणि मुलीला गर्भातच ठार केलं जातं. मुलगा होत नसेल तर दोष स्त्रियांना दिला जातो. मुलगा किंवा मुलगी होणं यात स्त्रियांचा दोष नसतो. पण शास्त्रीय ज्ञानाच्या अभावामुळे मुलीच्या जन्मासाठी स्त्रियांना जबाबदार ठरवून त्यांच्यावर अन्याय केले जातात.

कौटुंबिक हिंसाचाराच्या अभ्यासाचे महत्व:– भारतात १९८३ मध्ये प्रथम कौटुंबिक हिंसाचाराला गुन्हा मानण्यास सुरुवात झाली. '४९८ अ' या कलमाखाली नव–याने किंवा त्याच्या नातेवाईकांनी केलेल्या अत्याचाराला गुन्हा मानण्यात येऊ लागले. परंतु या समस्येत अतिशय गुंतागुंत आणि स्त्रियांच्या सुरक्षिततेची निकड लक्षात घेऊन २००६ साली कौटुंबिक हिंसाचाराविरोधी स्त्री संरक्षण कायदा अस्तित्वात आला. परंतु अशा घटनांची नोंद होणं तितकेच अवघड होते. एकतर हिंसाचाराबद्दलच्या कल्पना बहुतांश व्यक्तिसापेक्ष असतात. आपल्यावर अन्याय होतोय हेच घटनांमध्ये स्त्रियांना वाटत नाही. शिवाय घरातील कटकटी चव्हाट्यावर आणण्याची अनिच्छा, यामुळे स्त्रिया 'झाकली मूठ सव्वालाखाची' असे म्हणत मुकाट अन्याय सहन करतात. तिसरी महत्वाची बाब म्हणजे घरातल्या गोष्टी बाहेर गेल्यामुळे अजून पुढे होणा–या त्रासाबद्दलची भीती त्यांच्या मनात असते. त्यामुळे कौटुंबिक हिंसाचाराला गुन्हा मानून त्याअंतर्गत स्त्रियांना संरक्षण देण्याचा प्रयत्न किती यशस्वी ठरेल हे एक आव्हानच आहे.कौटुंबिक हिंसाचाला बळी पडलेली स्त्री एकतर पोलीसात तक्रार करण्याचा विचारच करत नाही. कारण त्यामुळे संसार मोडून पडेल आणि भविष्याचे काय हा प्रश्न तिच्यापुढे असतो. हिंसाचाराचा अतिरेक झाल्यावर ती पोलीसात गेली तरी पुन्हा समेट करण्याचाच तिचा विचार असतो. त्यामुळे अन्याय वाढत राहतो. ज्या स्त्रीचे माहेर खंबीर असते तिच स्त्री हिंसाचाराला वाचा फोडण्याचे धारिष्ट दाखवते. अर्थार्जन करणा–या स्त्रीयांनाही अबू जाण्याची भिती असते. त्यामुळे या स्त्रिया कायद्याचा अधिकाधिक वापर योग्य रितीने कसा करतील हे पाहणे आवश्यक आहे.

भारतीय समाजातील लिंगभाव असमानतेशी ही समस्या संबंधीत असल्याने सखोल कारणे तपासणे आवश्यक आहे. कौटुंबिक हिंसाचाराने माणूस म्हणून जगण्याचा स्त्रीचा हक्क नाकारला जातो. त्यामुळे समाजात वावरतांना स्त्रीयांविषयीचा सन्मान जपला जावा अशा पद्धतीने कायदे, नितीनियम, प्रथा रूढ करणे आवश्यक आहे.

कौटुंबिक हिंसाचाराचा कायदा (२००६) व त्याची व्याप्ती:–

महिलांना सर्वात जास्त त्रास घरातल्या घरात पतीकडून किंवा त्याच्या किंवा तिच्याही नातेवाईकाकडून होतो व त्यासाठी दाद मागणे जवळजवळ अशक्य असते. यातून मार्ग शोधण्याचा प्रयत्न म्हणून सदरचा अधिनियम अस्तित्वात आला. कौटुंबिक हिंसाचार हा मानवी हक्काशी निगडीत प्रश्न असून तो विकासाच्या मार्गातील अडसर आहे. त्यामूळे त्यापासून महिलांचे संरक्षण करणे हा प्रमुख उद्देश यामागे आहे.

कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटना सार्वत्रिक असल्या तरी त्या अदृश्यच राहतात. एखाद्या महिलेवर स्वकियांनी अत्याचार केल्यास भारतीय दंडसंहितेच्या कलम ४९८ अ नुसार तो गुन्हा ठरतो. मात्र दिवाणी कायदे या घटनांवर सखोल चर्चा करत नाहीत. म्हणून दिवाणी कायद्यान्वये कौटुंबिक हिंसाचाराला प्रतिबंध घालण्याचा उद्देश यामागे आहे.महिलेचा छळ करणारी व्यक्ती एकाच घरात राहात असेल, त्यांच्यात रक्ताचे, विवाहातील नात्याचे, दत्तक विधानाने आलेले संबंध किंवा एकत्र कुटुंबातून निर्माण होणारे नातेसंबंध असतील तर त्यांचा अंतर्भाव या कायद्याच्या कक्षेत होतो.

कौटुंबिक हिंसाचाराच्या कायद्याचा आणि वास्तव स्थितीचा अभ्यास करण्याचा उद्देश:– १. कौटुंबिक हिंसाचार कायदा अस्तित्वात आल्यानंतर सदरील हिंसाचाराबाबत वास्तव स्थिती जाणून घेणे. २. हिंसाचार दडपला का जातो याची कारणे शोधणे. ३. कौटुंबिक हिंसाचार कायद्याचा अधिक आणि योग्य वापर व्हावा म्हणून उपाय योजना शोधणे.

गृहीतकृत्य:– १. अत्याचारीत सर्वच स्त्रिया कौटुंबिक हिंसाचार कायद्याचा वापर करत नाहीत. २. अत्याचारीत स्त्रियांना पुर्णपणे संरक्षण देण्यासाठी अधिकचे उपाय करणे आवश्यक आहे. ३. केवळ कायद्याचा आधार घेतल्याने अत्याचारीत स्त्रियांसमोरील प्रश्न संपत नाहीत. अत्याचारीत स्त्रियांचा भविष्यकाळ सुरक्षित करणे कायद्याच्या हातात नाही.

अभ्यासपद्धती:– प्रस्तुत अभ्यास हा तथ्यसंकलनाच्या द्वितीय स्त्रोतांच्या आधारे करण्यात आला आहे. यामध्ये वर्तमानपत्रे, मासिके, अहवाल आणि e-resourses वापरण्यात आली आहेत.

कौटुंबिक हिंसाचाराचा अर्थ:– कलम ३ अंतर्गत कौटुंबिक छळ म्हणजे शारीरीक, शाब्दिक, लैंगिक, मानसिक किंवा आर्थिक छळ ज्यामध्ये अपमान, शिवीगाळ, हिणवणे, धमकावणे आणि तिच्या हक्काच्या मालमत्तेपासून तिला वंचित ठेवणे, घराबाहेर हाकलणे अशा बाबींचा समावेश होतो. कौटुंबिक हिंसाचाराच्या अंतर्गत एखाद्या स्त्रीने तक्रार केल्यास तिला आर्थिक मदत, संरक्षण, अपत्याचा ताबा व नुकसानभरपाई मिळू शकते आणि तिच्यावर अन्याय करणा–याला शिक्षा केली जाते. शारीरीक छळाच्या अंतर्गत स्त्रीला कमी लेखणे किंवा लैंगिक छळ करणेही गुन्हा आहे.

स्त्री पुरुष असमानता व हिंसाचार:– कुटुंबात आणि समाजात पसरलेल्या असमानतेशी आणि या असमानतेबरोबर येणा–या श्रेष्ठत्व कनिष्ठत्वाच्या मानसिकतेशी हा मुद्दा निगडीत आहे. परंपरेने आलेली पुरूषी श्रेष्ठत्वाची मानसिकता ही जशी

-: या अंकाचे लेखक :-

संजयकुमार कांबळे, पद्माकर सहारे, प्रियदर्शन भवरे, मा. म. गायकवाड, मधुकर धुतूरे,
धनंजय सोनटक्के, दिपक पवार, हनुमंत मिसाळ, मंजुषा नळगीरकर, ज्योती पोटे,
हरीश पेटकर, ज्योती दिघाडे, किशोर राऊत, रामेश्वर मोरे, रविंद्र विखार, संतोष मेंढेकर,
भगवान मनाळ, गणेश बहादे, सुरेश धनवडे, अंजली जोशी, रमेश पाटील, सचिन सनगरे,
कैलास अंबुलगेकर, रामराव चव्हाण, अंजली वाठ, एस. व्ही. वायभासे, विद्या खंडारे, अनिल गावंडे-शाम खंदारे
विलास चव्हाण, विनोद शेंडे, सुरेखा दाडगे, सुनंदा भद्रशेट्टे, अशोक भोसले, राजेंद्र कांबळे, सुमेध राजुरकर,
नवनाथ खेत्री, नलिनी बोरकर, अभिजीत वेरूळकर, अमिता महातळे, चंद्रशेखर भेजे, लीना गादेवार,
शिवाजी दहिकांबळे, माधुरी गिरी, माधुरी झाडे, मोहन नगराळे, मोनाली बहादुरे, आर. आर. पाटील,
साहेबराव हिवाळे, शेकोबा ढोले, शोभा ताजणे, सतिश ससाणे, प्रमिला भुजाडे,
सुधाकर माटे, माया मसराम, समीर मोहपात्र, दयानंद राऊत, बाबुराव जाधव, भीमराव पुंडगे

ISSN 2230-7745

प्रकाशक : मराठी समाजशास्त्र परिषद

मूल्य : ₹ ५०

डॉ. नारायण कांबळे/डॉ. राहुल भगत यांनी मराठी समाजशास्त्र परिषद या संस्थेकरीता हे वार्षिक आस्था प्रिंटस्, नागपूर येथे छापून मराठी समाजशास्त्र परिषद, द्वारा : पदवी व पदव्यूत्तर समाजशास्त्र विभाग, स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय, शिरूर ताजबंद, ता. अहमदपूर, जि.लातूर - ४१३५१४ येथे प्रसिद्ध केले.

सामाजिक समुपदेशन

डॉ. अंजली जोशी - टेंभुर्णीकर

प्रकाशन क्रमांक : २९४

© लेखक

प्रथम आवृत्ती - जून २०१९

प्रकाशक
श्री.शशिकांत पिंपळापुरे
विद्या बुक्स पब्लिशर्स
औरंगपुरा, औरंगाबाद
फोन (०२४०) २३३७३७१
E-mail : aur.vidyabooks@gmail.com
www.vidyabooksabd.com

अक्षर जुळणी
भीमराव वाठोरे
धनमंडी, जुनाबाजार, औरंगाबाद
मो.९७६७०३४७२०

मुद्रक - तन्मय ऑफसेट प्रिंटर्स,
एम.आय.डी.सी. चिकलठाणा,
औरंगाबाद.

ISBN - 978-81-941031-0-3

किंमत ₹ १९०/-

अनुक्रमणिका

१) सामाजिक समुपदेशन : ओळख १

* सामाजिक समुपदेशनाची व्याख्या व अर्थ, * सामाजिक समुपदेशनाची आवश्यकता, * सामाजिक समुपदेशनाचे स्वरूप, * मार्गदर्शन व समुपदेशन यातील फरक, * समुपदेशकाचे गुण, * समुपदेशनाची वैशिष्ट्ये, * समुपदेशनाचा उगम

२) सामाजिक समुपदेशन : ध्येय आणि मूलभूत नियम २३

* समुपदेशनाची ध्येये, * परिणामकारक समुपदेशनाचे मूलभूत नियम

३) समुपदेशन प्रक्रिया ३५

* समुपदेशन प्रक्रियेतील टप्पे किंवा अवस्था, * सामाजिक समुपदेशनाचे दृष्टीकोन किंवा अवस्था

४) समुपदेशनाच्या विविध अवस्था ४९

* समुपदेशन प्रक्रिया, * समुपदेशनाचा नमुना

५) सामाजिक समुपदेशन : व्यावसायिक व नैतिक मूल्ये ६५

* समुपदेशनातील व्यावसायिक व नैतिक बाबी, * मूल्यमापन प्रक्रियेतील नैतिक बाबी

६) समुपदेशन मुलाखत ७५

* व्याख्या व अर्थ, * समुपदेशनातील मुलाखत तंत्र

७) अभ्यास पद्धतीचे उपयोग ८४

* व्यक्तिगत अभ्यास पद्धती, * समूह अभ्यास पद्धती

८) समुपदेशनातील मूलभूत संकल्पना १००

* संवादकौशल्य, * भावनांचे व्यवस्थापन, * संस्कृती आणि मूल्ये, * व्यक्तिमत्त्व विकास, * मूल्य व निती

९) समुपदेशनाचे उपयोजन : अ १२०

* कुटुंब समुपदेशन, * बाल समुपदेशन, * पालक समुपदेशन, * शाळेतील समुपदेशन, * महाविद्यालयीन समुपदेशन

१०) समुपदेशनाचे उपयोजन : ब १३४

* व्यसनाधीन व्यक्तीचे समुपदेशन, * महिलांचे अत्याचार विरोधासाठी समुपदेशन, * वृद्धांचे समुपदेशन, * विवाहपूर्व व विवाहोत्तर समुपदेशन, * दोन पिढ्यांसाठी समुपदेशन, * अंधश्रद्धेबाबत समुपदेशन, * व्यावसायिक समुपदेशन, * शेतकऱ्यांचे समुपदेशन, * कौटुंबिक समुपदेशन

ISBN No.: 978-81-941031-0-3
9 788194 103103
www.vidyabooksabd.com

ISSN 2278-3199

Volume- 07, Issue -02, July- December, 2018

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary

National Research Journal of Social Sciences & Humanities...

National Journal on ...

SOCIAL ISSUES AND PROBLEMS

Gondia Education Society's

SETH NARSINGDAS MOR ARTS, COMMERCE &

SMT. GODAVARI DEVI SARAF SCIENCE COLLEGE

TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

journal website- www.journalsnmcsip.org.in

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary National Research Journal of Social Sciences & Humanities....

'Social Issues and Problems'

- CONTENTS –

Sr. No.	Title of Paper	Authors Name	Page No.
1.	Buddhist Culture In India	Dr. M. S. Wankhede	... 1
2.	Corporate Social Responsibility	Dr. K. K. Lende	... 7
3.	Investigation of drinking water for its potability...	S.A. Mote, P. U. Meshram, M.G.Thakare	...12
4.	Pre and Post Disaster Management for Library	Anand Malewar, Sunil Kanholkar	...15
5.	Poverty: Social Problems in India	Dr. Ajaykumar Mohbansi	...18
6.	Social Problems: Gender Inequality	Dr. Surendra Pawar	...22
7.	English in India	James Morely	...27
8.	गोंड आदिवासी में जनचेतना ...	प्रा. बबन मेश्राम, डॉ. प्रदिप मेश्राम	...32
9.	ताराबाई शिंदे प्रणीत स्त्रि-पुरुष समानता	डॉ. नलिनी बोरकर	35
10.	गलिच्छवस्तीतील किशोरवयीन मुली व आरोग्य	डॉ. साधना लांजेवार	...39
11.	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या	डॉ. दिपक पवार	...42
12.	रोकडरहित व्यवहारांचे लाभ......	प्रा. आकाश बेले	...46
13.	व्यावसायिक शिक्षणाच्या खाजगीकरणाचा	हेमचंद्र रामटेककर	...51
14.	कवडस येथील ऐतिहासिक गढी	डॉ. टी. जी. गेडाम	...56
15.	स्त्री सक्षमीकरण : एक दृष्टिक्षेप	डॉ. संतोष मेंढेकर	...60
16.	पॉलिॲमरी बहुविध नातेसंबंध	प्रा. जयंत घाटगे	...63
17.	औरंगजेबाच्या कार्याचे मुल्यमापन	डॉ. प्रमिला भोयर	...67
18.	भारताचे परराष्ट्र धोरण	डॉ. संपदा कुल्लरवार	...69
19.	महाराष्ट्र शासनाची कृषी विकासात भूमिका..	प्रा. प्रविण कामथे	...72
20.	स्त्री चळवळीच्या परिवर्तनाचे प्रवाह	डॉ. अंजली जोशी-टेंभूर्णीकर	...76
21.	कुपोषणामुळे होणारे रोग आणि उपाययोजना	प्रा. सुनिता राठोड	...80
22.	गांधी आणि डॉ. आंबेडकर यांचे राजकीय विचार	डॉ. सुधाकर जावळे	...86
23.	हलबा/हलबी आदिवासी जमातींची स्थिती...	प्रा. सुनिल उईके, डॉ. सुरेश खंगार	...93
24.	आदिवासी समाज आणि व्यसनाधिनता....	डॉ. धनराज चौखुंडे	...96
25.	आंबेडकरी चळवळीची दिशाहीनता....	डॉ. नारायण कांबळे	...99
26.	ब्रिटीशकालीन अकोला जिल्ह्याची उद्योग स्थिती...	प्रा. मनोज सोनोने	...101
27.	भारतीय महिलांची स्थिती आणि गती....	डॉ. दत्तात्रय वाटमोडे	...104
28.	पंचवार्षिक योजनेमध्ये ऋणाचा सहभाग......	डॉ. अर्चना अंतुरकर	...107

स्त्री चळवळीच्या परिवर्तनाचे प्रवाह

डॉ. अंजली जोशी - टेंभुर्णीकर, सहयोगी प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग, दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर.
anjalitembhurnikar@gmail.com_मो. न. 9423775426

प्रस्तावना - पाश्चिमात्य जगात स्त्री प्रश्नासंबंधी नवा विचार साधारणपणे १९६० सालानंतर सुरू झाला. सिमॉन दी बुव्हाच्या 'दी सेकंड सेक्स' या गाजलेल्या पुस्तकाने १९४९ मध्ये प्रकाशित झालेले असूनही खरा प्रभाव १९६९ नंतर दाखवायला सुरूवात केली. त्यामुळे आधुनिक स्त्रीवादी विचारप्रवाह प्रामुख्याने १९६० ते ८० या दोन दशकांत निर्माण झालेले दिसतात. दुसऱ्या महायुद्धानंतर समाजाच्या पुनर्बांधणीमध्ये प. यूरोप व अमेरिका व्यग्र असताना या देशामध्ये सर्वत्र सुबत्ता निर्माण व्हायला सुरूवात झाली होती. अनेक सोयी-सुविधांनी राज्य कल्याणकारी बनत असताना स्त्रिया मात्र या सुबत्तेत रममाण झाल्या होत्या आणि अधिकाधिक पुरुषप्रधान संस्कृतीत रममाण होत होत्या. विशेष म्हणजे याची जाणीवही त्यांना नव्हती. स्त्रियांना शिक्षणाचा आधार मिळत होता तरीही आपण केवळ शोभेच्याच वस्तू म्हणून राहिलो आहोत याची जाणीव त्यांना हळूहळू व्हायला लागली.

दुसरीकडे इंडो-चीन युद्ध, अमेरिकेतील काळ्यांची चळवळ, १९६८ मधील पॅरीसमधील विद्यार्थ्यांचे बंड यातून जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत जहालवादी चळवळींनी जोर धोर धरला होता. सर्वच क्षेत्रांतील जहालवादी चळवळींमुळे भारतातील स्त्री चळवळीवर प्रभाव पडला. या काळात स्त्री प्रश्नावर वेगवेगळ्या पैलूंमधून चर्चा व्हायला सुरूवात झाली हा काळ होता १९६० ते १९८०.

स्त्री-पुरुष समतेचा अर्थ - या काळानंतर समकालीन स्त्रियांच्या चळवळीमधून समतेचा नवा अर्थ प्रवाहीत झाला. समतेचा अर्थ पूर्वी सांगितला जात होता. तो असा स्त्री-पुरुषांचे गुणधर्म मुळात वेगळे आहेत. म्हणून त्यांची कार्यक्षेत्रेही भिन्न आहेत. या स्वायत्तेचा आदर म्हणजे समता. स्त्री-पुरुष यांनी परस्परांना पूरक राहून आपला विकास साधला पाहिजे.

आज मात्र हा अर्थ कोणालाही मान्य नाही. स्त्री 'भावनाशील' व पुरुष 'आक्रमक' ही अविवेकी मांडणी आज अमान्य होते आहे. माणूस म्हणून स्त्री-पुरुषांचे गुणधर्म व कल्पना एकच असल्या पाहिजेत ही नवीन विचारसरणी समाजात रूजू लागली. सर्वच क्षेत्रांत सुसंस्कृत जीवन जगताना स्त्री व पुरुषांमध्ये भेद होता कामा नये, या दोहोंमध्ये माणूस म्हणून कोणताही भेद नाही. आजवर स्त्रियांना जी वेगवेगळ्या क्षेत्रांत असमानता भोगावी लागली ती निसर्गनिर्मित नसून मानवनिर्मित आहे, पुरुषप्रधान संस्कृतीचा भाग आहे हे नव्या विचारसरणीने मान्य केले.

स्त्रियाविषयीच्या पारंपारिक भूमिकेपासून ते परिवर्तनातील आधुनिक भूमिकेपर्यंत विविध विचारांच्या छटा, संकल्पना या परिवर्तनाचा अंतर्भूत झालेल्या दिसतात. विविध व्यक्ती, संघटना, विचारप्रणाली यांनी स्त्रियांच्या भूमिका परिवर्तनाला चालना दिली. त्यामध्ये जहालवादी विचार आहेत तसेच मवाळ विचारांचेही योगदान आहे. क्रांतिकारी विचारांनीही स्त्रीच्या भूमिकेला नवे पैलू पाडलेले दिसतात. स्त्रीयांच्या दास्यत्वाच्या कल्पनेपासून ते स्त्री एक स्वतंत्र माणूस आहे हा विचार समाजामध्ये प्रसृत करण्याचे काम वेगवेगळ्या पातळ्यांवर विविध क्षेत्रांत झालेले दिसते. नवीन आलेल्या विचारांना कधी समाजाने सहज स्वीकारले तर कधी स्त्रियांना बंड करावे लागले. कधी समाजातील पुरुषांनीच या कामी महत्त्वाची भूमिका बजावल्याचे लक्षात येते. परंतु समाजाने आखून दिलेल्या चौकटीत जगणाऱ्या स्त्रीला आत्मभान देण्याचे काम या परिवर्तनाच्या चळवळीत झाले हे नक्की. काळाप्रमाणे स्त्रिया बदलल्या. कधी स्त्रियांनी परिस्थितीला बदलण्यास भाग पाडले, परंतु स्त्रीची भूमिका आधुनिक काळात बदलली आहे. एका हातात कुटुंबाची जबाबदारी घेणारी आणि दुसऱ्या हातात स्मार्ट फोन बाळगून जगाशी कनेक्ट होऊ पाहणारी स्त्री आज पहावयास मिळते. केवळ उच्चभ्रू समाजातीलच नव्हे तर मध्यमवर्गीय तसेच तळागाळातील स्त्रियांचे जीवन आज कॅशलेस व्यवहाराच्या माध्यमातून बदलू पाहते आहे. कायदा, तंत्रज्ञान, श्रद्धा, शिक्षण या व्यवस्थाही कधी स्त्रियांच्या परिवर्तनात सहाय्यभूत ठरल्या तर कधी अडथळेही ठरल्या.

स्त्रियांच्या परिवर्तनाची चळवळ कशी आकार घेत गेली. हे पाहणे अतिशय रंजक असले तरी समस्त स्त्रीजातीच्या स्वातंत्र्यासाठीचा लढा सोपा नव्हता.

स्त्रीचळवळीतील विविध प्रवाह - भारतात अगदी जुन्या काळापासून स्त्रियांना पुरुषी वर्चस्वाचा सामना करावा लागला आहे. स्त्रीबद्दलच्या पूर्वग्रहदूषित कल्पना त्याला बव्हंशी कारणीभूत आहेत. स्त्री म्हणजे

र समाजाने बाळगणे हे स्त्री विकासासाठी घातक रते. विवाहितेने मंगळसूत्र नाकारणे, पुरुषी कपडे लणे, अहमहमिकेने जे जे पुरुष करतात ते करू हणे ही समानता नव्हेच. मातृत्व नाकारण्यात सलेही शहाणपण नाही हे स्त्रियांनीही लक्षात घेणे वश्यक आहे. निसर्गदत्त स्त्रियांचे हक्क बजावून रुषांच्या बरोबरीने विश्वासाचे, मित्रत्वाचे व णुसकीचे नाते निर्माण होणे आवश्यक आहे. त्रयांना किमान शारीरिक व मानसिक संरक्षण हात्कारशिवाय स्वातंत्र्य व समता यावर उभे असणारे वन जगण्याची अपेक्षा बाळगणे व्यर्थ आहे.

निष्कर्ष:- आजच्या स्त्रियांचा खरा प्रश्न जसा मानतेचा आहे तसाच तो स्वातंत्र्याचाही आहे. तंत्र्याचाही खरा अर्थ आपण जाणून घेतलेला नाही. ष्ट स्वातंत्र्य व स्वैराचार यात नेहमीच गल्लत केली ते. जबाबदारी नाकारून, फसवणूक करून केलेली ष्ट स्वैराचारात येते. यातील फरक ओळखला हिजे. यातील मूल्यात्मक स्पष्टता मिळवणे अधिक जेचे आहे. शेवटी भारतातील स्त्रियांचे प्रश्न तंत्र्य व समानतेच्या आधीन राहूनही रोजच्या वन जगण्याशीच निगडीत आहेत. आजही ग्रामीण वा आदिवासी स्त्रीला पाण्यासाठी वणवण भटकावे लागते. जळण आणण्यासाठी काबाडकष्ट करावे लागतात. यापासून तिला मुक्त करण्यासाठी आधी स्त्री चळवळींनी या प्रश्नांना अग्रक्रम देणे आवश्यक आहे. तळागाळातील सर्व मुलींना सकस शिक्षण दिले जाणे आवश्यक आहे. स्त्रियांना महिला कायद्याची माहिती होणे ही काळाची गरज आहे.

संदर्भ :

१. *महिला सशक्तीकरण और कानुन : सरस्वती प्रकाशन, कानपूर*
२. *स्त्री प्रश्नांची वाटचाल परिवर्तनाच्या दिशेने : विद्युत भागवत, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे*
३. *भारतीय स्त्री, लिंग अनुपात एवं सशक्तीकरण, कृपा गौतम, मिश्रा पब्लिकेशन, पुणे*
४. *स्त्री विकासाचे नवे क्षितीज : संपा. स्वाती कर्वे, प्रतिमा प्रकाशन-२००८, पुणे*
५. *स्त्री प्रश्नांचा वेध : डॉ. विलास गोल्हे, पद्मगंधा प्रकाशन-२००६, पुणे*
६. *स्त्री मुक्तीचा आत्मस्वर : तारा भवाळकर, श्रीविद्या प्रकाशन-१९९४, पुणे*
७. *भुमंडलीकरण और स्त्री के प्रश्न : प्रभा खेतान, वाणी प्रकाशन-२००४, दिल्ली*
८. *Women Empowerment and Challenge of Change :* Latika Menon, Kanishka Publishers, New Delhi.

ISSN 2278-3199

Published By
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

SETH NARSINGDAS MOR ARTS, COMMERCE &
SMT. GODAVARI DEVI SARAF SCIENCE COLLEGE

TUMSAR, DIST. BHANDARA - 441912.

Email-principalsnmorcollege@rediffmail.com / rjbhagat1968@yahoo.co.in
Website - www.snmorcollege.org.in
Phone No. - 07183-233300 / 07183-233301 Mobile - 09422113067 / 09420359657

journal website- www.journalsnmcsip.org.in

Shifting Paradigm of Environmental Ethics

Editor

Dr. Annie John

Human Right Education Centre

Dayanand College of Law

Latur. Maharashtra

ASIA LAW HOUSE

HYDERABAD

Articles *Page No.*

64. **ECOLOGY, ECO-CRITICISM AND LITERATURE**
— *Zample Vivek Baburao* 341

65. **ECOFEMINISM: A POINT OF INTERSECTION BETWEEN WOMAN AND NATURE**
— *Dr Madhavi V. Kulkarni* 345

66. **SOCIAL RESPONSIBILITY OF MEDIA IN ENVIRONMENT PROTECTION**
— *Prof. Adamane Bhausaheb Bankat* 351

67. **ENVIRONMENTAL ISSUES ASSOCIATED WITH NUCLEAR POWER: A REVIEW**
— *Dr. Dhumale D.K** 356

Sr.	Title	Name	Page
६८	महाराष्टातील जंगलाखालील क्षेत्र एक भौगोलिक अवलोकन	प्रा.डॉ.जनार्धन केशवराव वाघमारे	३६१
६९	पर्यावरण और मानव में अन्तर्किया	प्रा. बिरादार रंजना	३६८
७०	ग्लोबल वार्मिंग : समस्या व निदान	डॉ. लाखा राम	३७०
७१	पर्यावरण आणि भारतीय संविधान	प्रा.नयु धंदाडे	३८०
७२	समकालीन समाजातील पर्यावरण संरक्षणाचे महत्व	*प्रा. अनिता एस. गायकवाड*	३८२
७३	शाश्वत विकास - काळाची गरज	*क्षीरसागर डी. डी*	३८६
७४	चिरंजीवी विकास आणि पर्यावरण : सामाजिक मुद्दे	डॉ.अंजली जोशी - टेंभुर्णीकर	३९१
७५	प्रदूषणाचे स्वरूप, प्रकार, कारणे, परिणाम आणि उपाय	*विठ्ठल विश्वनाथ जाधव*	३९८
७६	पर्यावरण आणि नैसर्गिक साधन संपदा	प्रा. भिसे किरण रंगनाथ	४०५
७७	पर्यावरणातील ओझोनच्या थरातील घट व मानवी जीवनावर होणारे परिणाम : एक अभ्यास	*श्री. धार विनोद पुरुषोत्तम*	४११
७८	वैश्विक जलवायु परिवर्तन : प्रभाव एवं संभावनाएं	डॉ. लाखा राम	४१६

चिरंजीवी विकास आणि पर्यावरण : सामाजिक मुद्दे[1]

विषय प्रवेश-

१९७२ मध्ये स्टॉकहोम येथे ‘मानवी पर्यावरणङ्क या विषयावर भरलेल्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेमध्ये माजी पंतप्रधान कै. इंदिरा गांधी म्हणाल्या होत्या, विकास हे पर्यावरण सुधारण्याच्या प्रमुख साधनांपैकी एक महत्त्वाचे साधन आहे. त्यामुळे जीवन सुसह्य होईल आणि पर्वत राहण्यायोग्य होतील. जगातील फक्त २५ टक्के भाग असलेल्या विकसित सधन राष्ट्रांकडून सुमारे ८० टक्के प्रदूषण फैलावले जाते. परंतु उर्वरित ७५ टक्के राष्ट्रांना ते रोखण्यासाठी आर्थिक भार सोसावा लागतो. विकसित राष्ट्रातील लोक त्यांच्या नैसर्गिक साधनांचा अमर्याद वापर करतात,त्यामुळे पृथ्वीचे तापमान वाढते. संरक्षक ओझोनच्या थराचा नाश होतो आणि आम्लवर्षानिर्मिती होते. पर्यावरण रक्षणासंबंधीची मानवी वृत्ती ही सर्वाधिक महत्त्वाची ठरते. विकासाच्या नावाखाली आपण आपल्या वनसंपदेचा ऽहास करतो आहोत आणि पर्यावरण संतुलन बिघडवून टाकत आहोत. शहरांची वाढ, कृषि क्षेत्राचा वाढता विस्तार, धरणांचे बांधकाम आणि जंगलाचा नाश तसेच किडनाशकांचा वाढता वापर,रासायनिक द्रव्यांचा वापर यामुळे मानवी जीवन व परिस्थिती धोक्यात आली आहे. माणसाला या पृथ्वीवर श्वास घेण्यायोग्य हवा, स्वच्छ व शुद्ध पाणी तसेच निकोप वनाची गरज आहे. मानवाने आपल्या अस्तित्वासाठी पर्यावरणाचे संरक्षण करणे गरजेचे आहे.

उद्दिष्ट्ये : १) पर्यावरणाविषयी सद्य:स्थिती जाणून घेणे.

२) चिरंजीवी विकासात पर्यावरणाची भूमिका अभ्यासणे.

३) पर्यावरण जाणिवा विकसित करण्याच्या उपाययोजना शोधणे.

गृहीतक : १)पर्यावरण संवर्धनाविषयी बोलले व लिहिले खूप जाते. परंतु प्रत्यक्षात कृतीचे प्रमाण कमी दिसते.

---

[1] डॉ. अंजली जोशी-टेंभुर्णीकर, ९४२७७ ७५४२८

त्यांच्या तेलशुद्धीकरण केंद्राभोवती १९९१ पासून हरितपट्टे निर्माण केले आहेत.

८) नैसर्गिक स्रोतांना पर्यायी ऊर्जास्त्रोत्रांचा वापर करणे अनिवार्य बनले आहे. वाऱ्याच्या वापरातून विद्युत निर्मिती.

९) सांडपाण्याचा पुनर्वापर करून कृषि व मत्स्यशेती करता येते.

पर्यावरण ही निसर्गाची अनमोल देणगी आहे आणि पर्यावरणाचे संतुलन राखणे आद्यकर्तव्य. प्रदूषणरहित पर्यावरणातच माणसाला जीवन जगणे सुसह्य होणार आहे. म्हणजेच आपल्याच अस्तित्वासाठी आपल्याला पर्यावरण संरक्षणाची गरज आहे.

संदर्भ-

१) श्वासागणिक प्रदूषण : एन. मणिवासकम्

२) पर्यावरण शिक्षण : डॉ. प्रकाश सावंत

३) पर्यावरण प्रदूषण : निरंजन घाटे

४) विश्वाचे आर्त : अतुल देऊळगावकर

५) पर्यावरण अध्ययन : अनुभा कौशिक- सी. पी. कौशिक

६) एर्पीळीशपाशपीरश्र झेश्रश्रुरी ि ंळेप- डलळशपलश ऊळीशती. लो

Dayanand Education Society's

Dayanand College of Law

Barshi Road, Latur. Tel. (02382) 221896, Website: dayanandlaw.org

ASIA LAW HOUSE

LAW BOOKSELLERS, PUBLISHERS & DISTRIBUTORS

- Opp. I.O.B., Bankstreet, Kothi, Hyderabad - 500 095. ☎: 040-2474 2324, 2460 8000
- Opp. High Court, Hyderabad - 500 002. ☎: 040-2456 6212, 2452 6212

Fax : 040-2456 4007, 2460 7999, Visit : www.asialawhouse.com

E-mail : asialawhouse12@gmail.com ; asialawhouse09@gmail.com

₹ 900/-

ISBN : 978-93-86416-16-2